

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΛΙΕΥΘΑΝΗΣ, ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΠΑΝΩ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΗ

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

ΚΕΦ. 3. Ἡ ἰδεολογία τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἐπίδρασή τῆς.

Κοσμική καὶ κοινωνιολογική πλευρά. Ἡ τέχνη τοῦ 19ου αἰώνα. Ἡ τέχνη ἐμπόρευμα. Ὁ ἱμπερессиονισμός. Ἡ παλιὰ κοινωνία καὶ ἡ τέχνη. Τὸ καλλιτέχνημα.

Ἡ ἐπιστήμη ὑπηρέτρια τῆς κοινωνίας. Ἐκφυλισμός τοῦ δαρβινισμού. Ἡ πάλιν τῶν δύο κοινωνιῶν στὴν ἰατρική. Οἱ γλώσσες καὶ ἡ εἰδολογικὴ μὀρφωση. Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός. Ἀπελευθέρωση τῆς ἐπιστήμης στὴ νέα κοινωνία.

Ἐπίδραση στὴ διδασκαλία. Καλλιτέχνης καὶ ἄνθρωπος. Λαϊκὸς ρυθμός. Ἀθλητισμός καὶ γυμναστική. Ἰχνογραφία καὶ Ὀδική. Τὸ παιδί καλλιτέχνης.

Ἡ ἐπιστήμη στὸ Πανεπιστήμιο. Οἱ ξένες γλώσσες. Ἀναγέννηση τῶν νεωτέρων γλωσσῶν. Φυσιογνωσία καὶ μαθηματικά. Φιλοσοφικὴ προπαιδευτικὴ.

Τέχνη καὶ ἐπιστήμη γιὰ ὀλέκληρο τὸ Λαό.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Σύνθεση μεταξὺ ἀτομισμού καὶ σοσιαλισμοῦ, ἰδεαλισμοῦ καὶ ὕλισμοῦ.

Ἄτομο καὶ κοινωνία. Τὸ σχολεῖο κοινωνικὸς θεσμός. Ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος. Ἡ σοσιαλιστικὴ ἀριστοκρατία τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἔννοια τῆς ἰδιοκτησίας στὴν παλιὰ κοινωνία. Φίχτε καὶ Μάρξ. Ἀλλαγὴ συνθηκῶν καὶ ἀλλαγὴ ἀνθρώπων. Ἐνας ὀλέκληρος Λαὸς ἀπὸ προσωπικότητες.

Ἡ κραυγὴ μιανῆς εὐγενικῆς γυναίκας. Ἡ νίκη τῆς νέας κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙ- ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΠΑΝΩ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΩΣΗ

Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ἔχουν μιὰ κοινωνιολογικὴ πλευρὰ καὶ μιὰ κοσμικὴ. Ἡ κοσμικὴ πλευρὰ τῆς τέχνης εἶναι τὸ μεταφυσικόν, τὸ ἀμετάβλητον, ἡ κοσμικὴ πλευρὰ τῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ ὀρθολογιστικὸ τὸ ἀνανεούμενον. Κοσμικὲς λειτουργίαι μέσα στὸν ἄνθρωπον εἶναι καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη.

Ἡ κοινωνιολογικὴ πλευρὰ καὶ τῶν δύο περιοχῶν, καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, πηγάζει ἀπὸ τίς κοινωνικὰς συνθηκὰς τῆς ἐποχῆς, καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερο βαθμὸν, παρὰ τοῦ παραδεχόμεσθε ὡς τώρα.

Ἄς ἐξετάσωμε τὴν κοινωνικὴ ἐπιφάνεια τοῦ 19 αἰῶνα: Τὸ συναίσθημα τοῦ ρωμαντισμοῦ, δυναμωμένο ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, ἡ διάφευση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἡ οἰκονομικὴ κατὰπτωση τῆς Εὐρώπης προκάλεσαν τὴ μεγαλύτερη ἀντίδραση (Σοπενχάουερ, Κλάιστ, Χόφμαν). Ἡ τέχνη μεταβάλλεται τότε σὲ ναρκωτικὸ γιὰ νὰ ξεχνιέται ἡ πραγματικότης. Ὅλη τὴν Εὐρώπην πλημμυρίζει τὸ κύμα τῆς διάφευσης, ποὺ προκαλεῖ τὴ δυνάμωσιν κατώτερων συναισθημάτων, ἀσυνείθιστων προτιμήσεων.

Μὲ τὴν οἰκονομικὴ ὁμως ὑψωτὴ τῆς Εὐρώπης στὸ δεῦτερον ἡμίσιον τοῦ αἰῶνα, μαζὶ μὲ τὴν ὑποχώρησιν τῆς μικροαστικῆς, ρωμαντικῆς τέχνης, γεννιέται μιὰ νέα τέχνη μὲ κατακτητικὴ δύναμιν, ποὺ τόσο στὸ περιεχόμενό της (Γκαίττε, Χομπσπολε) ὅσο καὶ στὰ τεχνικά της μέσα, κινεῖται σὲ μιὰ νέα, ἀγνωστὴ ἄχρι τότε χώρα. Ὁ Χάλινε εἰσάγει τὴν παραφωνία ὡς τεχνικὸ μέσο, ὁ Φραϊλιγκράθ εἰσάγει τὴν ἀντίθεσιν τῶν χρωμάτων. Καὶ στὶς παραστατικὰς τέχνες γίνεται τὸ ἴδιον ὅσπερ ἀπὸ τὴν ἐγκατάληψιν τῆς εἰλικρινείας τοῦ συναισθήματος καὶ τῶν αἰσθησεων, ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα. Στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα ἔρχεται μιὰ κατὰπτωση ὁμοία μὲ τὴν κατὰπτωση τῆς τέχνης ροκόκο τοῦ 18 αἰῶνα, ἀκολουθῶντας τὴ διάλυσιν τοῦ

μεγάλου καπιταλισμού, όπως το ρακόκο ακολούθησε τη διάλυση του φεουδαλισμού. Στο θέθος ή τέχνη δε μπορεί να υπερνικήσει το τεράστιο χάσμα, που παρουσιάζει ο καπιταλισμός, τη λάμψη δηλαδή της πολυτέλειας από τη μία και τη δυστυχία από την άλλη. Πολλές φορές ζητά, με την εντύπωση των χρωμάτων, των τόνων και των λέξεων να γεννήσει τη λήθη και μόνο τη λήθη. Το μεγάλο πλήθος των άστων ανταπεκτάται με μία τέτα θεατρική τέχνη. Ικανοποιείται, και έτσι εμποδίζει τον όψωμο των αληθινών καλλιτεχνών. Βίβλια στο τέλος διαφεύδεται και κουράζεται, και τότε βρίσκουν τη θέση τους οι μεγάλοι προφήτες της κοινωνικής δυστυχίας: "Ο Σούντερμαν, ο Χάουπμαν και άλλοι κτεδάζουν τη μάτκα του ώραιου ψεύδους. "Επειτα ο Ζολά, ο Σώου, ο Τολστόι, όλοι προφήτες της κοινωνικής δικαιοσύνης, όλοι παιδιά της κοινωνικής δυστυχίας. Παράμερα στέκονται τότε οι ήρεμισαί, οι καλογερικές φύσεις, που με την ώραιότητα του μυστικισμού ζητούν να κλείσουν τα μάτια μπροστά στην πραγματικότητα. Τά νεύρα όμως είναι εξερεθισμένα, από παντού νιώθουμε την άγωνία της έποχης.

"Έτσι ή τέχνη του 19 αιώνα είναι ο καθρέφτης της κοινωνικής του συγχρότησης.

Και ενώ ή τέχνη πριν παρεκκολουθούσε μεν τη ζωή ώρισμένων κοινωνικών κύκλων, λειτουργούσε όμως οργανικά και έλυνε ώρισμένα προβλήματα για τα μοναστήρια και τις εκκλησίες, για τους άρχοντες και τους δημοτικούς συμβούλους, τη συνεπήρε κι' αυτή το γκρόμισμα του μεγάλου καπιταλισμού. Μπήκε στην άοριστία, ζωγράφισε μόνο για εκθέσεις, ξεπορεύτηκε σε όπερέττες, σε χορούς, σε διαστρεβλωμένα μυθιστορήματα και σε γαργαλιστικά λογοπαίγνια. Και ή τέχνη, ή μεγάλη και αληθινή τέχνη, είχε γίνει εμπόρευμα! Και ο έμπορος των έργων τέχνης γινόνταν όλο και πλουσιώτερος εξαιτίας της πείνας, των δακρύων, της άπελπισίας των λίγων, των αληθινών καλλιτεχνών.

"Ο Γάλλος καλλιτέχνης Ντέγκας έζησε το μεγαλύτερο θρίαμβο όταν ένας πίνακας του «χορευτριες με κοντάρι» πουλήθηκε 435.000 φράγκα. «Ο γέρος διάσκαλος (ήταν 79 χρονών) περίμενε σ' ένα δωμάτιο δίπλα στην πλειοδοσία. Κανένας δεν πρότεχε τον άνθρωπάκο αυτό με τα ψιρά γένια και τα άνησυχά μάτια.

Και τότε έγινε μία περίεργη σκηνή: "Ένας φίλος του γεροντάκου καλλιτέχνη ώρμησε μέσα στο δωμάτιο και του άνάγγειλε τον... θρίαμβο της τέχνης του 435000 φράγκα!

"Ο γέρος καλλιτέχνης κούνησε λίγο το κεφάλι κατάπληκτος. «Τι περίεργο!» είπε με φωνή, που μόλις άκουόταν. «Έφτασε

ὁ κυριὸς τῆς ἐξαφάνισης τῶν νεωτεριστῶν». Καί ὅττι ἀπὸ λί-
γο πρόσθεσε : «Θυμῶμαι ἀκόμα πού ἄλλοτε ἤθελα νὰ πουλήσω
τὸν πίνακα αὐτὸν καὶ μούδεναν 500 φράγκα». Ἡ Λυ—Μάρτεν,
ἀπὸ τῆς ὀπίσθας τὸ ἔργο «Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν καλ-
λιτεχνῶν» παίρνομε τὸ παραπάνω παράδειγμα, παρατηρεῖ σὲ
ἄλλο μέρος τοῦ βιβλίου τῆς : «Οἱ πλοῦσοι ἀστοὶ δὲ μπόρεσαν νὰ
ξεπεράσουν τὴν χλιδὴ τοῦ πλοῦτου τούς καὶ νὰ κάμουν κάτι γιὰ
τὸν ἀληθινὸ πολιτισμὸ. Ὅπως λιμνάζουν στὴν οἰκονομικὴ ζωῆ,
ἔτσι λιμνάζουν καὶ στὴν ἐκπολιτιστικὴ κίνησι. Ἡ ζωντάνεψις
τῆς τέχνης ἀπὸ τὸν ἀστικὸ πλῆθυσμὸ ἀποκλειόταν. Ἡ τέχνη
ἀντιπροσωπευόταν ἀπὸ τὴ βιομηχανία τῆς τέχνης. Στὴ βαρβαρό-
τητα αὐτὴ ἀπέναντι στὴν τέχνη μετέχουν καὶ οἱ γυναῖκες τῶν
ἀστῶν. Οἱ ἴδιες οἱ κυρίαι αὐτὰς πού δὲν ἔχουν 30 μάρκα γιὰ
νὰ πληρώσουν μιὰ εἰκόνα, φοροῦν καπέλλα τῶν 50 μάρκων. Αὐ-
τὰ ὅμως τὸ ὀνομάζουν ταξικὴ ὑποχρέωσι, ἐνῶ τὴν πληρωμὴ τῆς
εἰκόνας ὀνομάζουν «ἐρασιτεχνισμὸ». Κάποτε βέβαια οἱ ἀστοὶ
ἀγοράζουσι καμμιά εἰκόνα ἢ κανένα ἄλλο ἔργο τέχνης, μὰ μόνο
«γιὰ νὰ ἔχουν κάτι ἀπάνω στὸν μπουφέ τους». Δὲν ἀγοράζουσι
ὅμως ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἔμπορο τῶν ἔργων τέχ-
νης. Καὶ ἀγοράζουσι φωτογραφίες καὶ κόπιες, μὰ εἶναι εὐχαρι-
στημένοι μὲ τὸ γούστο τους. Πῶς ἀντιλαμβάνονται οἱ ἄνθρωποι
αὐτοὶ τὴν τέχνη ὅταν ἀγοράζουσι καλλιτεχνικὰ ἀντικείμενα ;
Ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐντύπωσι Ἐπειτα καὶ ὁ πωλητὴς ξέρει
τί τοὺς φλοκαεῖ : «Θυμιάσι μαρμαρίνη κεφαλή !», «ἐλκυστι-
κὲς χορευτρίαι, ρωμαντικὸ τοπίο πράσινο ἢ γαλάζιο, ὅπως δη-
λαδὴ τὸ βλέπει ἕνας ἀστὸς καὶ ὄχι ἕνας «καλλιτέχνης...». Νὰ
ποῖ εἶναι τὸ γούστο τῶν ἀστῶν μας ὡς ἀπάνω στοὺς πολὺ
πλοῦσιους. Ὁ πλοῦτος τοὺς δὲν τοὺς ἐξευγένισε, οὔτε τίς αἰσθή-
σεις τοὺς, οὔτε τὰ νεῦρα τοὺς. Ἐμείναν νιόπλοῦτοι καὶ θάναυσοι».

Καὶ κατόπι παρατηρεῖ ἡ Λυ—Μάρτεν : «Μὰ τὴν ἀλήθεια δὲ
θα ἦταν χειρότεροι, ἂν ἡ ἐργατικὴ τάξι ἐπαίρνε μιὰ πολιτικὴ
νίκη καὶ παραμέριζε τὴν ἔλλειψι αὐτὴ τοῦ καλλιτεχνικοῦ γού-
στου καὶ τὴ βαρβαρότητα τῆς ἀστικῆς τάξης».

Εἶναι νομίζομε περιττὸ νὰ χαρακτηρίσωμε τὸ στῦλ—ἢ κα-
λύτερα τὴν ἔλλειψι τοῦ στῦλ—τοῦ μεταγενέστερου καπιταλι-
σμῶ. Ἀμέσως—ἰμέσιως, ἡ χρῆσι τῆς λέξεως «στῦλ» μᾶς εἰσάγει
μέσα σὲ κοινωνιολογικὰ προβλήματα. «Ὅταν στὴν τέχνη πα-
ρατηροῦνται ἐκδηλώσεις, πού δὲν ὑπάρχουν ἀνάμεσα στίς ἐκδη-
λώσεις τῆς περασμένης ἐποχῆς, τίς ἐκδηλώσεις αὐτὰς μπορούμε
νὰ τίς ὀνομάσωμε χαρακτηῖρα τῆς ἐποχῆς, πού ἐπιδρᾷ ἀπάνω
στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία τοῦ κάθε καλλιτέχνη. Τὴν ἐνότη-
τα αὐτὴ τῶν εἰδικῶν ἐκδηλώσεων ὀνομάζομε στῦλ τῆς

έποχης». (1)

Τόν όρισμό αυτό θά μπορούσαμε νά τόν αντικαταστήσωμε μέ τήν έξής έξήγηση : Στόλ είναι ή τυπική έκφραση τών δυνάμεων, πού όρουν μέσα στην κοινωνία, πού κι'αυτές πάλι καθορίζονται από τούς οικονομικούς παράγοντες. Μέ πόση δεξιότητα ανακαλύπτει ό Χάμαν τίς δυνάμεις αυτές, όταν μιλή για τήν τέχνη του 19 αιώνα ! «Φιλελευθερισμός στην αυτοϊκανοποίηση» «Καθαρότητα, τιμότητα, χουζούρι»... «Ζητείται τό στόλ τών μεγάλων κυρίων, μέ πρότυπο τήν καταπληκτική έντύπωση τών διασκεδάσεων τής έποχης του μπαρόκ. Νεοϊμπεριαλισμός και μιλιταρισμός».

Περί τά τέλη του 19 αιώνα έρχεται ή «άντικειμενικοποίηση και σοσιαλιστικοποίηση τής τέχνης» μέ τήν τάση τής ύλιστικής περιγραφής δημοσίων γεγονότων ή αντικειμένων, πού έχουν δημοσία σημασία. Θά πήγαινε πολύ αν θέλαμε νά παρακολοθήσωμε τήν έρευνα αυτή του Χάμαν ώς τίς τελευταίες λεπτομέρειές της. Θά πούμε μόνο ότι τόν Ιμπρεσιονισμό τόν θεωρεί ως τελικό στόλ «πολιτισμών», όπως τής έλληνιστικής έποχης, τής έποχης του ροκόκο και του τέλους του 19ου αιώνα. Ίσως άργότερα ένωθούν ό Ιμπρεσιονισμός του 18 και του 19 αιώνα. Και τότε θά λέγαμε : «Ο Ιμπρεσιονισμός είναι ή έκφραση του γκρεμίσματος τής οικογενειαρικής έποχης, τής μεταγενέστερης οικογενειαρικής φάσης. Γιατί, τόν κλασικισμό πρέπει νά τόν αντιληφτούμε σαν φινόμενο τής κατάπτωσης του φεουδαλισμού και τής σύγχρονης ύψωσης του καπιταλισμού και τής αστικής τάξης.

Άμεση λοιπόν και στενή είναι ή σχέση τέχνης και κοινωνίας. Για κείνον πού ξέρει νά βλέπη, είναι ή σχέση αυτή τό βαρόμετρο για όλα τά οικονομικά και κοινωνικά συμβάντα. Από πολύ καιρό ό Μέρικκ μα; έδειξε τήν πάλη τών τάξεων μέσα στα έργα του Λέσαιγκ, τήν πάλη τής αστικής τάξης άπέναντι τής φεουδαρχίας. Άλλο πράμα όμως είναι ή αντίδραση τής τέχνης σ' όλες τίς κινήσεις τής κοινωνίας και άλλο ή κριτική τής τέχνης αυτής από τήν ίδια τήν κοινωνία. Είδαμε τή μεγάλη αντίθεση ανάμεσα στην αστική-χουεντζολλερνική θέση του Έριχ Σμίτ και τήν σοσιαλιστική οικονομική θέση του Μέρικκ. Αυτό δά είναι κείνο, πού διακλίνει τήν Ιστορία τής λογοτεχνίας από τήν υπόλοιπη Ιστορία τής τέχνης: Ένώ ή Ιστορία τής τέχνης από πολλού κατάλαβε τή σχέση ανάμεσα κοινωνία και τέχνη, ή Ιστορία τής λογοτεχνίας πού έξαρτάται από τή φιλολογία και

(1) R. Hamann: «Der Impressionismus in der Kunst», σελ.18|14,

τὴν ἱστορία, ἐξαντλήθηκε ἀπὸ λόγια μόνον καὶ στὴ λατρεία τῶν ἡρώων, ἔτσι ποὺ δημιουργεῖται ἡ μεγαλύτερη ἀμηχανία κάθε φορά ποὺ πρόκειται νὰ καταληφθῆ μιὰ εἶδρα καθηγγητοῦ στὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τέχνης. Ὁ λόγος ὁμοίως εἶναι ὅτι ἡ ἀστική κοινωνία βλέπει τὴ τέχνη ὅπως ὁ λαὸς βλέπει ἕνα ζωολογικὸ κῆπο, μὲ τὸ χέρι στὸ μπαστούνι, μὴπως συμβῆ τίποτα ἀπρόβλεπτο. Μὲ τὰ ἴδια μάτια εἶδλεπαν οἱ πολῖτες τῆς Ἀρέσθης τοὺς μαθητὰς τοῦ Ζὰκ Νταλκρότς, μὲ τὰ ἴδια μάτια βλέπουν καὶ τοὺς καλλιτέχνες. Τέχνη καὶ ἀσχολία μὲ τὴν τέχνη, στὰ μάτια τῆς ἀστικής κοινωνίας, εἶναι κάτι ἀστατο, κάτι πρόχειρο, προσωρινὸ καὶ ἐπικίνδυνον. Ὅλες οἱ ἀντιλήψεις τῆς οἰκογενειαρχικῆς διάταξης φαίνονται νὰ λησμονοῦνται ἔταν βρεθοῦν ἄνθρωποι νὰ γυρίσουν τὰ νῦτα στὴ λεγομένη καλὴ κοινωνία. Γι' αὐτὸ, στὸ σχολεῖο μνημονεύουν μόνον τοὺς καλλιτέχνες, ποὺ εἶναι ἀρκετὰ χρόνια πεθαμένον καὶ, ὅπου εἶναι δυνατό, τοὺς ἀποδίδουν οἰκογενειαρχικὰ ἰδανικά. Ἐτσι μαθαίνουν τὰ παιδιὰ ὅτι π. χ. ὁ Δέσσιγκ ὁψώσε τὸ Φρειδερίκο τὸ μεγάλο, ὅτι ὁ Σίλλερ πανηγύρισε τὴν κυριαρχία τῆς ἀστικής τάξης, ὅτι ὁ Γκαίτε ἦταν... χριστιανός. Ἐτσι ἐβγαλαν ἀπὸ τὰ σχολεῖα τὴν ἀληθινὴ ἀσκησὴ τῆς τέχνης, καὶ καταπιέζουν κάθε δημιουργικὴ κίνηση, γιατί αὐτὰ δὲ συμβιβάζονται μὲ τὴν ἀργὴ τῆς κυριαρχίας.

Ἡ οἰκογενειαρχικὴ ἀντίληψη τῆς τέχνης εἶναι ὅτι μιὰ καλλιτεχνικὴ προσωπικότητα πρέπει νὰ κἀνῃ ἔργα, ποὺ νὰ ὠφεληταὶ κανεὶς ἀμα τὰ διαβάξῃ καὶ νὰ μπορῆ νὰ κἀνῃ καὶ ἐκθέσεις γι' αὐτὰ καὶ ποὺ νὰ διδάσκεται ἀπ' αὐτὰ ἀμα τὰ παρατηρῆ, κατὰ τὸν τεχνικὸ νόμον τοῦ Δασκόνοντα. Γιὰ τὴν ἀντίληψη ὁμοίως αὐτῆ, τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ζήτημα τῆς τέχνης εἶναι τὸ θέμα, ποὺ ἐπεξεργάζεται. Σημασία ἔχει γι' αὐτὴ, τὸ ἴδιο θέμα νὰ τὸ ἔχη ἐπεξεργαστῆ κι' ἕνας ἄλλος καλλιτέχνης. Ἡ οἰκογενειαρχικὴ ἀντίληψη ἔχει κυριαρχικὴ γνώμη γιὰ τὸ θέμα τῆς τέχνης, γιατί εἰδῶ στηρίζεται στὴ φιλολογία, ποὺ εἶναι συντηρητικὴ, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἔτσι δὲ μπόρεσε νὰ ξεκολλήσῃ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρωμαίους. Ἀλήθεια, γιατί ἡ οἰκογενειαρχικὴ τέχνη (καὶ σχεδὸν καὶ ἡ ἐπιστήμη) καταλήγει πάντοτε στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ τοὺς Ρωμαίους; Εἶδαμε στὰ προηγούμενα ὅτι αὐτὸ δὲ γίνεται ἀπὸ ἐχτίμηση καὶ σεβασμὸ πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἰδανικά τοῦ ὅγιου ἐρωτισμοῦ, τῆς λατρείας πρὸς τὸ γυμνὸ σῶμα, πῆρὰ γίνεται ἀπὸ φιλολογικὴ παράδοση τοῦ 16 αἰῶνα, ἀπὸ τὴ λουθηρανὴ-κυριαρχικὴ λατρεία πρὸς τὴ λέξη, τέλος ἀπὸ τὴν ὁμοίότητα τῆς κοινωνικῆς συγκρότησης τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ παραλληλισμὸς αὐτός τῆς ἀρχαίας καὶ νεώτερης κοινωνικῆς διάταξης εἶναι ὀφθαλμοφανής. Θὰ ἐσημεινε

ὅμως ὅτι σκεπτόμαστε πολὺ ἀρχαῖα, ἐν, μαζί με τὸν Σπέγκλερ τὸν μάγο αὐτὸν τῆς ἀναλογίας, παραδεχόμεστε, ἀκριβῶς γιὰ χάρη τῆς ἀναλογίας αὐτῆς, ὅτι βρισκόμαστε στὸ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσης. Θὰ ἐσήμαινε ὅτι παραβλέπομε τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ φτάσαμε σ' ἓνα σύνορο, ποὺ μᾶς χωρίζει τελειωτικὰ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸν, μὰ ὅχι γιὰ νὰ καταστραφοῦμε, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀντιτάξωμε στὸν ἀρχαῖο τὸ δικό μας πολιτισμὸν. Μὲ τὴν ἐναρξη τῆς προσωπαραχικῆς ἐποχῆς, δγαίνομε ἀπὸ τὸ κράτος τῶν οἰκογενειαραχικῶν ἀναλογιῶν πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμον, καὶ ἔτσι σιγὰ σιγὰ θὰ ξυπνήσουν ἀπὸ τὸ λήθαργό τους καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη.

Δυσκολώτερο ὅμως γιὰ τὴν κοινωνιολογικὴ κατανόηση εἶναι ἡ ἐπένδυση τῆς τέχνης μὲ τίς μορφές τῆς παλιᾶς, μέχρι σήμερα κυριαρχικῆς κοινωνίας. Καὶ μέσα ὅμως στὴν κοινωνία αὐτὴ ἔπαιρνε ἡ τέχνη τίς πιὸ ἀτομιστικές, τίς πιὸ παράμερες μορφές γιὰ τὸ σκοπὸ τάχα νὰ μείνη ξεχωριστὴ ἀξία. Ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα στὴν τέχνη καὶ τὸ χειρωνακτικὸ ἐπάγγελμα, δυὸ ἐννοίαις, ποὺ γλωσσικὰ καὶ πραγματικὰ ἀνήκαν πάντα μαζί, ἀρχισε περὶ τὰ τέλη τοῦ μεσαίωνα, συμπληρώθηκε ὅμως στὴν νέα ἐποχὴ. Γιὰ νὰ σωθῆ ἡ τέχνη ἀπὸ τὴν νέα τροπὴ τῶν πραγμάτων, ἀπὸ μιὰ κατάσταση, ποὺ μὲ τίς μηχανές καὶ τὴν ἐξειδίκευση τῆς ἐργασίας, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ κατάστρεφε τὰ νεῦρα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη προκαλοῦσε τὴν ἀνία, ἔπρεπε νὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτῆ. Ἔτσι κατάφυγε στίς πιὸ ξεχωριστές, ἀτομιστικές τάσεις, ποὺ τίς θεωροῦσε τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸ τῆς οὐσίας τῆς γιὰτὶ ἀκόμη δὲν τίς ἦταν συνειδητὴ ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεξάρτηση τῶν πραγμάτων. Ἔτσι οἱ καλλιτέχνες ἔρτασαν στὰ ἄκρα. Στήριζαν τὴν καλλιτεχνικὴ τους ἐνέργεια μόνον ἀπάνω στὸν ὑποκειμενικὸν τους κόσμον καὶ εἰσῆγαγαν τὴν ἀτομιστικὴν καλλιτεχνικὴν γλῶσσα, ποὺ εἶχε γιὰ πρώτη φορὰ παρουσιασθῆ στὸν καιρὸ τῆς ἀναγέννησης. (1)

Τὶ μεγάλη ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ καὶ τὸ νόημα τοῦ ἀληθινοῦ καλλιτεχνήματος, γιὰ τὸ ὅποιο ἡ Δυ—Μάρτεν λέει: «Εἶναι ὄμορον, πρὸς τὴν κοινωνία, ποὺ ἔπρεπε νὰ μείνη ἀπούλητο, γιὰ νὰ τὸ ἀπολαβοῦν ὅλοι» (σελ. 27). Δὲ μπορούμε ἔξω νὰ μιλήσωμε γιὰ τὴν ἐμπορικὴ θέση τῆς τέχνης στὴν νέα κοινωνία. Ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ μόνον τὸ γεγονός ὅτι, ἡ καλλιτεχνικὴ κίνησις τῶν ἡμερῶν μας ἐκφράζει μὲν τίς ἀνάγκαις τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ μὲ μιὰ τόσο ἐκλεκτὴ μορφῇ, ὥστε ἡ τέχνη μὲ-

ναι ξένη γιά τὸ προλεταριάτο. Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ πρέπει νὰ υπερ-
νικηθῆ.

Ἡ νέα κοινωνία πρέπει νὰ ἀναπτύξῃ τίς αἰσθήσεις, κάθε
νέου, νὰ ἀσκήσῃ τὸ αὐτί του στη ρυθμικὴ καὶ τὴ δύναμη τῆς
γλώσσης νὰ καλλιεργῆσῃ τὴν ἱκανότητα νὰ δρίσκῃ ὁ νέος στὸ ἑ-
πάγγελμά του πλούσιες μορφές, καὶ ἔτσι νὰ δημιουργήσῃ τὴν
πρώτη προϋπόθεση γιά τὴν ὀλικὴ κατανόησιν κάθε καλλιτεχνή-
ματος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά πρέπει νὰ προαγάγῃ τὴ δημιουρ-
μικὴ δύναμη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ συναίσθημα τοῦ καθενός, ἔ-
τσι ποὺ νάρθῃ σὲ ἀμεση ἢ ἔμμεση σχέση πρὸς τὸν κόσμον τῆς
πραγματικότητος. Πιστεύομε ὅτι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ποὺ αἰσθάνε-
ται ὁ λαὸς μας πρὸς τὴ διακοσμητικὴ τέχνη καὶ τὰ χρώματα, θὰ
δρεθῆ ὁ δρόμος πρὸς μιὰ ἀληθινὴ λαϊκὴ τέχνη. Αὐτὸ θὰ γίνῃ
ὅταν τὸ καλλιτέχνημα πύσῃ νὰ εἶναι ἐμπόρευμα, ὅταν ὁ καλ-
λιτέχνης παύσῃ νὰ δημιουργῆ μὲ τίς μορφές τῆς παλιᾶς κοινω-
νίας. Πάλι ὅμως ἡ δημιουργία μιανῆς ἀληθινῆς λαϊκῆς τέχνης
εἶναι ἐνωμένη μὲ τὴν νίκην τῆς νέας κοινωνίας. Πάλι ὁποῖος
ἐλευθερώνει τὴ δημιουργικὴ δύναμιν τοῦ λαοῦ εἶναι ἕνας ἀγωνι-
στῆς γιά τὴ νίκην τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ἐνῶ ὅμως ἡ τέχνη κράτησε κατὶ ἀντιαστυκὸ, ἢ ἐπιστήμη—
ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεγάλα ἐπαναστατικὰ πνεύματα—ἔμεινε ὀλοτελα
ὄργανον τῆς ἀρχουσας κοινωνίας. Τὸ ἔργο τῆς ἦταν νὰ στηρίξῃ
ἐπιστημονικὰ καὶ νὰ καλύπτῃ μὲ τὸν μανδύα τῆς ἀντικειμενικό-
τητας κείνο, ποὺ ἀκριβῶς ἐπιθυμοῦσε ἡ ἀρχουσα τάξις. Μὲ τὸ
πνεῦμα αὐτὸ μιλοῦσε ὁ βασιλεὺς τῆς Σαξωνίας πρὸς τὸν πρῶταν
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Δειψίας: «Τὸ ἔργο σας, κύριοι, εἶναι,
ὄχι μόνον νὰ μορφώσετε ἐπιστημονικὰ τὴ νεολαία μας, παρὰ καὶ
νὰ τῆς ἐμβάλετε τὸν ἀληθινὸ σεβασμὸ πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀφο-
σίωση καὶ τὴν πίστη στὸ βασιλεῖα καὶ τὴν πατρίδα, τὸν αὐτοκρά-
τορα καὶ τὸ ἔθνος. Ἡ πλευρὰ αὐτὴ τῆς ἐργασίας τῶν καθηγη-
τῶν τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι ἡ σημαντικώτερη». Εἶδαμε ὡς τῶ-
ρα τὴν περίφημην ἀντικειμενικότητα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης
ἀπέναντι σὲ ἀνεπιθύμητα πορίσματα τῆς ὀλιστικῆς ἀντιλήψεως
τῆς ἱστορίας. Πολὸ ὅμως πῶς ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τίς ἐκδόσεις αὐ-
τῆς πιέσεις, εἶναι ἡ ἀκούσια παραπλάνησις τῆς ἐπιστήμης.

Ἐχομε π. χ. δύο ἱστορικοὺς τῆς ἰδίας Σχολῆς—μεγαλωμένοι
κι' οἱ δύο μὲ τὴ μέθοδον τοῦ Σμόλλερ,—τὸν Ὄττο Χίνττσε καὶ τὸν
Χούγκο Ράχελ. Καὶ οἱ δύο ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀντικειμενι-
κοί. Ὁ Ὄττο Χίνττσε γράφει στὰ 1915 γιά τὸν Γουλιέλμον τὸν
2ον: «Ἐτσι ἐφωδιασμένη ἡ Γερμανία τοῦ Γουλιέλμου 2ου πίστευε
πῶς μπορούσε νὰ συνεχίσῃ τίς εἰρηνικὰς τῆς προσπάθειαις, ὅπο-

χωρητική στις απαιτήσεις της, χωρίς όμως να δέχεται να χάση τη θέση που είχε στον κόσμο, χωρίς να φοβάται να δείξη τα δόντια της σε ένδεχόμενη αντίδραση, αποφασισμένη όμως να αποφύγη κάθε σύγκρουση, που θα ζημίωνε τα συμφέροντα και την τιμή του λαού της» (1).

Ο Χούγκο Ράχελ από την άλλη γράφει στα 1920. «Αλλά τα μέσα της πολιτικής του Γουλιέλμου 2ου μετά την αποχώρηση του Μπίσμαρκ, ήταν ολότελα άσκοπα. Ήταν μια πολυάσχολη, αλλά άγονη πολιτική, και κοντά σ' αυτά άσταθής και αντιφατική. Ήταν δέδωια πολιτική της ειρήνης, από άδεδαιότητα και δειλία της εθθθνης, αλλά φορούσε πάντα τη πολεμική μάσκα. Είχε εισαγάγει νέες πολιτικές αντιλήψεις και μόνο τις εξωτερικές τάσεις της πολιτικής του Μπίσμαρκ είχε κρατήσει» (2).

Η κρίση δηλαδή της κοινωνίας για το Γουλιέλμο 2ο άλλαξε μέσα σε πέντε χρόνια. Και οι δύο όμως κρίσεις, κατά τη γνώμη των δύο συγγραφέων είναι αντικειμενικές και βγήκαν επιστημονικά. Αλλά προχωρούμε παραπέρα. Η κοινωνία χρησιμοποιεί για δικαιολογία και στήριγμα το παρελθόν. Είδαμε την αγάπη της νεώτερης οικογενειαρχικής κοινωνίας προς την κοινωνία της αρχαίας οικογενειαρχικής φάσης. Παρατηρούμε π. χ. ότι οι άγωνισται της Γαλλικής Έπανάστασης του 1789 ένθουσιάζονται για τον Βρούτο και τη ρωμαϊκή δημοκρατία. Η εποχή δηλαδή προβάλλει στο παρελθόν τα δικά της προβλήματα.

Η πάλη για τον πολιτισμό εξετάζεται στού Γένσεν την «Ιστορία του γερμανικού λαού» και στα έργα της εδαγγελικής ιστοριογραφίας. Η έχτιμήση προς τους ήρωες της εποχής του Μπίσμαρκ δημιουργεί την βιογραφία των ήρώων. Ο δαρβινισμός μεταφέρεται από το επίπεδο της δόναυσης πάλης στο «ξανθό κτήνος» του Νίτσε. Φυσιογνωστική—δηλαδή καθαρά «αντικειμενική»—είναι ή φιλοσοφία του Χαίκελ.

Θα φέρωμε δύο παραδείγματα, που αποδείχνουν την εξάρτηση από την κοινωνία των ιδεών του Σμίτ στο παραπάνω του έργο. Είδαμε άμέσως παραπάνω για τις φυσιογνωστικές τάσεις της εποχής. Ο ήρωας πρέπει να κατανοηθή από το «περιβάλλον». Σύμφωνα μ'αυτά ο Σμίτ μάς άπαριθμεί τα μεγάλα πνεύματα, που έβγαλε ή Λάουζιτς. Ίστερα από μερικούς άλλους έρχεται ή σειρά των προγόνων του Λέσσιγκ. Έτσι νομίζει ο Σμίτ πως

(1) Otto Hintze: «Die Hohenzollern und ihr Werk», σελ. 682.

(2) Hugo Rachel: «Geschichte der Völker und Kulturen», σελ. 356/57.

κανοποιεί τή φυσιογνωστική πλευρά τῆς ἔρευνας καί πῶς δίνει σ' αὐτὴ τὴ φυσιογνωστικὴ ἀκρίβεια, ἐνῶ ὅλα αὐτὰ εἶναι λογοτεχνικὰ σούρτα φέρτα, ποὺ δὲν ἐξηγοῦν καθόλου τὴν κοινωνικὴ κατάσταση. Πουθενά ὁ Λέισσιγκ δὲν παρουσιάζεται σὰν ἀντιπρόσωπος τῆς ὕψωσης τῆς ἀστικῆς τάξης. Παρουσιάζεται μόνο σὰν ἕνας ἔξυπνος καὶ εὐχάριτος λογοτέχνης. Ἔτσι ἡ ἀντίληψη τοῦ περιβάλλοντος μένει ἀπλὸς λόγος καὶ στὴν πραγματικότητά προβάλλεται γιὰ καθαρὴ βιογραφία ἡρώων. Τὸ ἄλλο παράδειγμα ἀφορᾷ τὴ γλῶσσα: Ἀντὶ νὰ παρουσιάσουν στὸν γερμανικὸ λαὸ τὸν ἥρωά του νὰ παλαίῃ ἐνάντια στὴν ταξικὴ κυριαρχία τῆς φεουδαρχίας μὲ ἕνα ἀπλό, ἀλλὰ καθαρὸ καὶ χτυπητὸ τρόπο, τοῦ μιλοῦν μὲ λογοτεχνικά, σοφὰ λόγια, δηλαδὴ γιὰ τὸ λαὸ ἀκατανόητα. Αὐτὴ ὁμιλία εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ἔξυπνης ἀστικῆς τάξης, μιὰ γλῶσσα ποὺ στὸν ἀνθρώπο τοῦ λαοῦ, καθὼς καὶ γενικὰ σὲ ἀνθρώπους ποὺ καταστράφηκε τὸ γλωσσικὸ τους γούστο, δὲ μπορεῖ παρά νὰ εἶναι ἀκατανόητη. Τὸ θέμα ὁμοίως αὐτὸ θὰ τὸ δοῦμε καὶ παρακάτω. Ἄς γυρίσωμε τώρα στὸ δαρβινισμό.

Ὁ Πέτερ Κροπότιν διηγεῖται: «Ὅταν στὰ 1888 ὁ Χούβλεϋ ἔδωκε τὴν προκήρυξή του «ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση»—κατὰ τὴ γνώμη μου ἦταν μιὰ διαστροφή τῶν ἀληθινῶν φαινομένων τῆς φύσης—ἦρθα σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐκδότη, ποὺ ἔδωκε καὶ ἕνα περιοδικό, καὶ ρώτησα ἂν μποροῦσα νὰ δημοσιεύσω μιὰ ἐκτενὴ ἀπάντηση στὶς ἀντιλήψεις τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δαρβινιστῆ. Ὁ κ. Τζαίμς Κνόνσελ δέχτηκε τὴν πρότασή μου μὲ μεγάλη συμπάθεια. Μίλησα σχετικὰ καὶ μὲ τὸ Β. Μπάτες. «Βέβαια», μοῦ ἀπάντησε, «αὐτὸς εἶναι ὁ καθαρὸς δαρβινισμός. Εἶναι φοβερὸ πῶς κατάντησαν τὸν Δάρβιν. Δημοσιεύσατε τὰ ἄρθρα σας καὶ ἅμα τελειώσουν θὰ σᾶς δώσω μιὰ ἐπιστολὴ νὰ τὴ δημοσιεύσετε». Δυστυχῶς χρειάστηκα 7 χρόνια γιὰ νὰ γράψω αὐτὰ τὰ ἄρθρα, καὶ ὅταν δημοσιεύτηκε καὶ τὸ τελευταῖο, ὁ Μπάτες δὲ ζοῦσε πιά.

» Ἀφοῦ ἀνάπτυξα στὰ ἄρθρα μου τὴν ἀμοιβαία βοήθεια ποὺ παρέχουν μεταξύ τους διάφορες ὁμοταξίες ζώων, ἤμουν ὑποχρεωμένος νὰ δεῖξω τὴ σημασία τοῦ παράγοντα αὐτοῦ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας. Τοῦτο ἦταν τόσο ἀνάγκη νὰ γίνῃ, ὅσο ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ὁπαδῶν τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης, ὅπως π. χ. ὁ Σπένσερ, ἀναγνώριζαν μὲν τὴ σημασία τῆς ἀμοιβαίας βοήθειας στὰ ζῶα, τὴν ἀρνοῦνταν ἔμως στοὺς ἀνθρώπους. Ἔλεγαν ὅτι γενικὸς νόμος σταὺς πρωτόγονους ἀνθρώπους ἦταν ὁ πόλεμος ὄλων ἐνάντια σ' ὄλους...

» Ἀκούαμε στὰ τελευταῖα χρόνια τόσα πολλὰ γιὰ τὴν «ἀνηλεὴ πάλη γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση» ποὺ γίνεται ἀνάμεσα στὰ

ζῶα, τοὺς «ἀγρίους» ἀνθρώπους καὶ τοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους, καὶ οἱ διίσχυρισμοὶ αὐτοὶ εἶχαν γίνεαι τόσο πιστευτοί, ποῦ ἦταν ἀνάγκη νὰ παραθῶσιν ὀλόκληρη σειρά γεγονότων ποῦ παρουσίαζαν τὴν ζωὴ τῶν ζῶων καὶ τῶν ἀνθρώπων σὲ διαφορετικὸ φῶς». (1)

Στὴν ἐπιστημονικὴ αὐτὴ διαφορὰ φαίνεται ὅτι παλαιῶν δυὸ διαφορὲς κοινωνικὲς τάξεις : Ὁ δαρβινισμὸς, μὲ τὴ μορφή ποῦ τοῦ ἔδωσαν, εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἱμπεριαλισμοῦ, εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ ἐπέκδυση τῆς ἠθικῆς τῆς κυριαρχίας, τῶν ἠρώων καὶ τῆς βίας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἐνάντια στὴ θέση αὐτὴ, ὁ Κροπότκιν ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπιστήμη τῆς νέας κοινωνίας, ποῦ στοὺς κόλπους τῆς ἡ διδασκαλία του βρῆκε γόνιμο ἔδαφος.

Τὴν 10 Ὀκτωβρίου 1920 ἡ Ἐφημερίδα τῆς Κυβέρνησης τοῦ Μπραουνσβάλχ καὶ Ἄνχαλτ περιλαμβάνει «ὁδηγίαι τοῦ ὑπουργείου—τμῆμα δημοτικῆς ἐκπαίδευσης—σχετικὰ μὲ τὸ ἀρθρο 148 ἐπερὶ τῆς ἀγωγῆς μὲ τὸ πνεῦμα τῆς συναδέλφωσης τῶν λαῶν». Γιὰ τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας εἶναι γραμμένο:

«Οἱ πόλεμοι μεταξὺ τῶν λαῶν δὲν πρέπει νὰ παρουσιάζωνται ὡς τὰ ψηλότερα σημεῖα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, παρά σὰν παράγοντες καταστροφῆς καὶ διάλυσης ἐκπολιτιστικῶν ὁμάδων καὶ σὰν τέτιοι καὶ νὰ ἐξετάζωνται. Γι' αὐτὸ, ἡ μεγαλύτερη σημασία πρέπει νὰ δίνεται στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ σὰν τὴν καθεαυτοῦ ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας καὶ νὰ παρουσιάζεται στα παιδιά σὲ γενικὲς γραμμὰς ἀπὸ τίς πρώτες τῆς ἀρχῆς ὡς τὸ σημερινὸ τῆς ὕψος».

Στὸ ἐδάφιο 5 λέει:

«Στὴ Φυσικὴ πρέπει νὰ καταλάβουν τὰ παιδιά ὅτι, τὰ θέματα ποῦ ἐξετάζωνται, εἶναι κοινὸ ἀγαθὸ ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πῶς γιὰ τὴ λύση τους συνεργάζονται ὅλοι οἱ πολιτισμένοι λαοὶ τῆς γῆς. Στὴ Φυσικὴ Ἱστορία, σὰν συμπλήρωση τῆς θεωρίας τῆς πάλης γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση πρέπει νὰ κατανοηθῆ ὅτι σὲ μερικὲς ὁμοταξίαις ζῶων ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀμοιβαίας βοήθειας καὶ τῆς ὑποταγῆς σὲ μιὰ κοινωνία, καὶ ὅτι ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ ἰσχύει περισσότερο γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία».

Ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς νέας ἐποχῆς πρέπει νὰ δικαιολογήσωμε καὶ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τῶν Σοῦλτε καὶ Βέρτιγκ «Ἡ εἰρηνιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Περικλέη», μὲ τὸν ὑπότιτλο «Ἐνα πρόβλημα τοῦ εἰρηνισμοῦ».

1. Peter Kropotkin, σὲ παραπάνω ἔργο του, σελ. 16 συν.

Ἐδῶ ἔρχονται μόνα τοὺς στὰ χεῖλια μας τὰ λόγια τοῦ Γκαίτε :

Φίλε μου, τὰ περασμένα
εἶναι γιὰ μᾶς διδῆλο μὲ ἐπιτὰ σφραγίδες.
Ὅ,τι λήτε πνεῦμα τῆς ἐποχῆς,
εἶναι τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχόντων
καὶ γίνονται ἡ ἐποχή.

Ἐμεῖς ὁμῶς ξέρομε πῶς ἡ κοινωνία, χρησιμοποιώντας τὴν ἐπιστήμη γιὰ μέσο, δικαιολογεῖ τὴν ὑπαρξή της. Βλέπομε πῶς ἡ μεταγενέστερη οἰκογενειαρχικὴ φάση, μὲ βάση τὸν δαρβινισμό, δικαιολογεῖ τὴν πάλῃ τοῦ συναγωνισμοῦ. Βλέπομε πῶς, μὲ τὴ λατρεία τῶν «ἠρώων», λατρεύει τὸν ἴδιο τὸν ἐαυτὸ της καὶ τοῦ ἀποδίνει τὸν τίτλο τῆς «μεγάλῃς ἐποχῆς», «Γουλιέλμος ὁ Μεγάλος», «Φρειδερίκος ὁ Μεγάλος» κλπ. Ἔτσι θεωροῦνται κορφές στὶς βουνοκορφές οἱ Μόλτκε, Χίνδεμπουργκ κ.ά.

Ἀκριβῶς οἱ μεταγενέστερες οἰκογενειαρχικὲς φάσεις εἶναι κείνες, ποὺ καλλιέργησαν τὴν ἐπιστήμη μὲ τὸ πνεῦμα αὐτό. Εἶναι ὁ φόβος ἀπὸ τὸ νέον ποὺ πλησιάζει, κείνο ποὺ ἐπιβάλλει τὴν δικαιολογία τῆς ὑπαρξῆς τους. Καὶ γιὰ νὰ δώσουν στὴν ἐπιστήμη αὐτὴ τὸ μεγαλύτερο βαθμὸ τῆς κυριαρχίας, γιὰ νὰ τὴν κάμουν νὰ ἐπιβάλλεται περισσότερο στὰ λαϊκὰ στρώματα, τῆς δίνουν μιὰ γλῶσσα, ποὺ μόνον οἱ εἰδικοί, οἱ σοφοὶ τὴν καταλαβαίνουν.

Πανηγυρικὰ ὀρίζει ὁ γιατρός στὸν ἀρρωστό του νὰ πάρῃ «aqua destillata». Καὶ ὁ ἀρρωστός πιστεύει στὴ ψηλὴ ἐπιστήμη καὶ παίρνει τὸ μαγικὸ φάρμακο. Γιατί πόσο γλήγορα θὰ μαραινόταν τὸ στεφάνι τῆς δόξης τῶν φαρμακοποιῶν καὶ τῶν ἐφευρετῶν τῶν διαφόρων καταποτίων, ἀν ὠνόμαζαν τὰ φάρμακά τους στὴν γερμανικὴ γλῶσσα! Οἱ γιατροὶ μᾶς μοιάζουν μὲ τοὺς γιατροὺς τῶν λαῶν τῆς ζούγκλας, ποὺ περιλυκλωμένοι ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ δὲν καταλαβαίνουν, παρουσιάζονται σὰν τὴ συσσωμάτωση θεϊκῆς θεραπευτικῆς δύναμης. Ὅπως ἡ ἀστικὴ ιστοριογραφία ἀγνοεῖ τὴν οἰκονομικὴ ἀντίληψη, ἢ τὴ γελοιοποιεῖ, ἔτσι καὶ ἡ «ἀστικὴ» Ἱατρικὴ καταδιώκει τὴν ἐλεύθερη θεραπευτικὴ τέχνη. Κι' ἂν παρουσιαστῇ κανένας πραχτικὸς θεραπευτής, ἀκοῦμε ἀπὸ τοὺς εἰδικούς νὰ λένε: «Τι θὰ γίνωμε ἔμεῖς, ἅμα ἀφήσωμε τὸν ἄνθρωπο ἐλεύθερο;». Βέβαια, τι θὰ γινόταν ἡ ἀστικὴ ἐπιστήμη, τι θὰ γινόταν ἡ κυριαρχία;

Γιατί στὰ πανεπιστημιακὰ μαθήματα καὶ στὰ ἐγχειρίδια τῆς Ἱατρικῆς δὲν ἀναφέρουν τίποτα γιὰ τοὺς μεγάλους λαϊκοὺς γιατροὺς, τοὺς μεγάλους ἐρασιτέχνες, ποὺ τόσα καὶ τόσα ἔχουν κατορθώσει; Ἐπρεπε νὰ φανῇ ὁ ἑσπικός Πρίονιτς γιὰ νὰ δείξη

στος σοφούς γιατρούς τὰ ἐπιθέματα τοῦ κρύου νεροῦ. Καί εἶναι ἀνάγκη τέτια πραχτική θεραπευτική νὰ ἀναγνωριστῇ πρῶτα ἀπὸ τὴν κοινωνία ;

Πόσοι εἰδικοί ξέρουν τὴ «Διαγνωστική ἀπὸ τὰ μάτια» τοῦ Λιλγεκβίστ ; Ποιὸς εἰδικὸς ἐξέτασε ὡς τώρα τὴν ὁμοιοπαθητικὴν μέθοδο καὶ τὸ χορτοφαγισμό ; Ποιὸς ἀσχολήθηκε μὲ τὰ προβλήματα, ποῦ παρουσιάζουν ὁ Σλάιχ, ὁ Φλίζ καὶ ὁ Σλίππερ ; Τί συμβαίνει μὲ τὴ θεοσοφικὴ θεωρία, τί μὲ τὴ Χριστιανισμὸς ; Τὴ Γραφολογία π. χ. τοῦ Κλάγε ἔπρεπε νὰ τὴν ξέρη κάθε γιατρός, προπάντων ψυχίατρος. Ξέρομε ὅτι στίς θεωρίες αὐτὲς ὑπάρχουν πολλὰ ἐκπληκτικὰ πράματα, πολλὰ προβληματικά, ξέρομε ὁμῶς ὅτι καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς ἀστικῆς ἰατρικῆς συχνὰ στηρίζονται στίς πικρὰ ἀσταθεῖς βάσεις, π. χ. πίνακες πυρετοῦ, ποῦ στηρίζονται ἐπὶ φαντασία τῶν νοσοκόμων. Σὲ μιὰ ἐλεύθερη κοινωνία, οἱ ἐρευνητὲς τῆς ἰατρικῆς θὰ παρουσιάζωνται πικρὰ μετριοφρονες καὶ πικρὰ προσεχτικοί, θὰ εἶναι ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν κηδεμονία, καὶ θὰ λένε στὴν ἀπλή γερμανικὴ γλῶσσα πόσο λίγοι εἶναι οἱ γιατροί, ποῦ ξέρουν καὶ μποροῦν νὰ δοηθῶσιν.

Καὶ ὅπως ἡ μελλοντικὴ θεραπευτικὴ πρέπει νὰ πολεμήσῃ τὴν ἀστικὴν Ἰατρικὴν, ἔτσι πρέπει νὰ ἀρχίσῃ καὶ ἕνας ἀγῶνας ἐνάντια στὰ ἄλλα εἰδωλά της, ὅπως ὁ Γκαίτρε ἔκαμε ἐνάντια στὴν Ἐκκλησία. Ἐπειδὴ ὁ Σοπενχάουερ ἔγραψε τὰ φιλοσοφικά του ἔργα στὴν καθαρὴν γερμανικὴν γλῶσσα, αὐτὸ στάθηκε ἡ ἀφορμὴ νὰ μὴν τὸν ἐχτιμήσῃ οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι. Ἀπὸ τότε ποῦ ἡ Λατινικὴ γλῶσσα ἔπαυσε νὰ εἶναι ἡ ἀναγνωρισμένη γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης τῆς κυρίαρχης κοινωνίας, προσπαθεῖ ἡ ἀστικὴ κοινωνία νὰ στηριχθῇ μὲ εἰδικούς δρους, ἐκατανόητους. Ὅπως καὶ μὲ τίς ξένες λέξεις προσπαθεῖ νὰ κρατήσῃ μακριὰ τὸ λαόν. Καὶ τὸ σκοπὸν τῆς αὐτοῦ τὸν πετύχαινε πολὺ καιρὸς. Τὶ σεβασμὸς ἐκφράζουν τὰ πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ ὅταν ἀκοῦνε «τὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα» ! Καὶ νὰ σκέφτεται κανεὶς ὅτι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἐπιστῆμην αὐτὴν στηρίζεται κατὰ μέγαλον μέρος στὴν ἀκατανοησίαν. Ἡ ἀληθινὴ ἐπιστῆμη δὲ φοβᾶται τὴν γλῶσσαν ποῦ τὴν καταλαβαίνουν ὅλοι. Πόσο ἀπλὲς καὶ διάφανες εἶναι οἱ ἐργασίαι τοῦ Müller-Lyer, ἀκόμα ἀπάνω καὶ στὰ πικρὰ δύσκολα θέματα. Καὶ ἡ ψευδοεπιστῆμη τῆς οἰκογενειαρικῆς ἀστικῆς κοινωνίας, γὰρ νὰ δικαιολογηθῇ, λέει ὅτι ὑπάρχει ἕνα ἰδιαιτέρον ἐπιστημονικὸ πνεῦμα, ποῦ πρέπει νὰ καλλιεργηθῇ στίς ἀνώτερες σχολὰς καὶ τὰ πανεπιστήμια. Σάμπως νὰ μὴν ὑπῆρχε ἐπιστημονικὸ πνεῦμα μέσα σὲ κάθε ἀνθρώπον, ποῦ δὲν ἀρκεῖται νὰ βλέπῃ μόνο τὴν ἐπιφάνειαν τῶν φαινομένων, ἀλλὰ ζητᾷ τὴν αἰτία τους καὶ τίς σχέσεις τους. Ἀκόμα ἡ οἰκογενειαρικὴ

κοινωνία βρήκε και διάδωσε τή γνώμη ότι οι γλώσσες είναι το χαρακτηριστικό του μορφωμένου ανθρώπου. Η αντίληψη αυτή άρχισε με τα γνωστά λόγια του Λουθήρου στο βιβλίο του «Πρός τους δημάρχους και συμβούλους των πόλεων των γερμανικών χωρών», του έτους 1524: «Πρέπει να πούμε ότι θα κατανοήσωμε το εδαγγέλιο χωρίς τις γλώσσες. Με τις γλώσσες φανερώνεται το πνεύμα. Όταν τις παραμελούμε, όχι μόνο το εδαγγέλιο δε θα καταλαβαίνωμε, μά θα καταντήσωμε να μη μπορούμε να μιλήσωμε και να γράψωμε, ούτε Λατινικά, ούτε Γερμανικά». Ο Α. Η. Νιμάγερ βρήκε τον δρο «ειδολογική μόρφωση». Τήν ουσία της μόρφωσης αυτής έβρισκε στην «αύξηση των ιδεών, τον εξευγενισμό της σκέψης και την εφαρμογή της Λογικής». Η μόρφωση αυτή μεταδίδεται με τις γλώσσες, «την αποθήκη αυτή όλων των έννοιών, όλων των διανοητικών μορφών (δηλαδή των κατηγοριών του Κάντ) και όλων των μέσων των μεταξύ τους συνδυασμών, που με την εκμάθησή τους η Λογική παίρνει συνείδηση των βαθύτερων της νόμων». Τέτια «ειδολογική ωφέλεια» έχουν, όπως λέει, προπάντων οι άρχατες γλώσσες, δηλαδή τα άρχατα «Ελληνικά και τα Λατινικά. Οι μετακαντιανοί Γερμανοί φιλόσοφοι, ο Φίχτε, ο Χέγελ, ο Σέλλινγκ ο Σοπενχάουερ συμφωνούν μαζί του. Ο Χέρντερ πέρασε από τη ρεαλιστική παιδαγωγική στην ανθρωπιστική. Ο Φίχτε και ο Σοπενχάουερ άλλωστε συμπλήρωσαν την αντίληψη του Νιμάγερ, δείχνοντας τις διαφορές ανάμεσα στις άρχατες και τις νεώτερες γλώσσες. Ο Χέγελ τόνισε ότι μόνο με τις άρχατες γλώσσες μαθαίνωμε γραμματική, με την όποια μόνο «μορφώνωμε το μυαλό μας». Και ο οπαδός του Φίχτε, Φ. Νίτχαμερ έγραψε το βιβλίο «Η πάλη του φιλανθρωπισμού και γουμανισμού». Από όλους όμως ο Τέοντορ Μόμσεν εξέφρασε χτυπητότερα την αντίληψη αυτή με τα λόγια ότι, μόνο όποιος μπορεί να σκέφτεται και να εκφράζεται σε δυο γλώσσες, είναι μορφωμένος.

Με το πνεύμα αυτό ο Άντολφ Χάρνακ ζητά τή διατήρηση του κλασσικού γυμνασίου, γιατί «για τήν άσκηση της σκέψης καμμά από τις νεώτερες γλώσσες δε μπορεί να παραβληθί με το ζευγος των άρχαλων γλωσσών (άρχατα «Ελληνικά και Λατινικά) και γιατί, όποιος θέλει να έμβυθύνη στην Ιστορία της μόρφωσής μας πρέπει να σπουδάση «Ελληνικά και Λατινικά». Και τώρα δε αναλογισθώμε με πόσην επιμονή η άρχουσα κοινωνία κράτησε τήν εκμάθηση των ξένων γλωσσών σαν το καλύτερο μέσο για να ξεχωρίζη από το λαό. Ας αναλογισθώμε τήν επικράτηση της γαλλικής γλώσσας και των κλασσικών γλωσσών. Ας αναλογισθώμε τήν επικράτηση της άγγλικής

γλώσσας στη Γερμανία από τὰ 1890 περίπου, πού δὲν θεωροῦνταν μορφωμένος ὅποιος στὸ τέννις μετροῦσε γερμανικά. "Ἄς σκεφτοῦμε τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στὴ Ρώμη μετὰ τοὺς Καρχηδονιακοὺς πολέμους. "Ἄς θυμηθοῦμε διὰ τὰ Ἑλληνικά, ὡς τὸ 19 αἰῶνα, ἦταν ἡ γλῶσσα τῶν καπιταλιστῶν στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ στὴν Ἀνατολή, διὰ μὲ κόπο καὶ σιγὰ-σιγὰ ἐλευθερώθηκαν οἱ ἐθνικὲς γλώσσες τοῦ Αἴμου καὶ διὰ καὶ τότε ἀκόμη ἡ ἀρχαία τάξη, γιὰ νὰ ξεχωρίσῃ, μιλοῦσε τὰ Λατινογερμανικά. "Ὅτι ὕστερα στὴν Ἑλλάδα πάλειαν ἡ ἀρχαία καὶ ἡ νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, διὰ τὸ ἴδιο καὶ στὴ Νορβηγία, ὅπου πάλειαν τὰ Δανικά μὲ τὴ λαϊκὴ διάλεκτο. Παντοῦ ἡ ἀρχαία τάξη εἶχε τὴ διαφορετικὴ γλῶσσα της, γιὰ νὰ ἀποκλείσῃ ἀπὸ τὸν κύκλο της κείνους, πού δὲν τὴ μιλοῦσαν καὶ νὰ τοὺς πιέζῃ. Ἡ νέα κοινωνία ξέρεει διὰ οἱ ξένες γλώσσες εἶναι βέβαια ὠφέλιμες, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦν τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου ἢ τοῦ ἐπιστήμονα καὶ γι' αὐτὸ δὲν τίς ὑπερτιμᾷ.

Τί εἶναι ἄλλωστε γενικὴ εἰδολογικὴ μόρφωση; Ὁ Μπάρτ διακρίνει τρεῖς πλευρὰς τῆς μόρφωσης αὐτῆς: τὴ λογικὴ (χαρακτηριστικὸ: κλασσικὲς γλώσσες), τὴν ἀντικειμενικὴ (χαρακτηριστικὸ: φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἰχνογραφία) καὶ τὴ συστηματικὴ (χαρακτηριστικὸ: Μαθηματικά) καὶ ἐπιδιώκει, σύμφωνα μ' αὐτές, τὴ μεταρρύθμιση τῶν ἀνωτέρων σχολείων μας. (1) Στηρίζεται στὸν Σλαϊερμάχερ: «Ὅταν λείψῃ ἡ γενικὴ μόρφωση, διαλύεται κάθε μόρφωση». Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μπάρτ λέει: «Ὅποιος δὲ μορφωθῇ καὶ στὰ τρία αὐτὰ εἶδη τῆς ἐνέργειας τοῦ πνεύματος, θὰ ἔχῃ μονομερεῖς ἀντιλήψεις». Ὁ Μπάρτ τονίζει διὰ, ὅποιος ἔχει μονόμερη τεχνικὴ μόρφωση, δὲν ἔχει ἰδέα γιὰ θεωρητικὰς ἐπιστῆμες καὶ Οἰκονομία, ὅποιος πάλι ἔχει μονόμερη ἐπιστημονικὴ μόρφωση, δὲν ἔχει ἰδέα γιὰ τεχνικὰ καὶ οἰκονομικὰ ζητήματα, καὶ διὰ τέλος καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῆς μόρφωσης χρειάζονται τὰ μαθηματικά. Ἐμᾶς μᾶς φαίνεται διὰ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς εἶναι ἀκριτος. Ἐτσι δημιουργεῖται ἡ «γενικὴ μόρφωση» καὶ αὐτὸ εἶναι πού θὰ ἐγγυηθῇ γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ μας; Ὁχι βέβαια. Τὴν ἐνότητα αὐτὴ τὴν ἐγγυᾶται μόνο ἡ ὁμαδικὴ ζωὴ μὲ κέντρο τὸ κοινὸ ἔργο. Μόνο ἔτσι θὰ δημιουργηθῇ ἡ ὁμαδικὴ συνείδηση πού χρειάζομαστε. Ἡ συνταγὴ τοῦ Μπάρτ χωρίζει τὴν τάξη τῶν ἀρχόντων ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ἀρχομένων, ὅπως ἀκριβῶς γινόταν ὡς τώρα, καὶ

(1) Paul Barth «Die Geschichte der Erziehung», σελ. 780.

δημιουργεί, ακριβώς όπως γινόταν ως σήμερα, ένα διακριτικό γνώρισμα της αστικής τάξης. Και κείνο, που θα κατορθώσει, είναι, όπως γινόταν ως σήμερα, να μεταβάλει τον τεχνικό και τον υπάλληλο σε πέμπτο τροχό της καπιταλιστικής μηχανής και η κοινή μόρφωσή τους στα Λατινικά και τη φιλοσοφία θα τους ξεχωρίζει, όπως γινόταν ως σήμερα, από το προλεταριάτο και θα τους φέρνει αντιμέτωπους του.

Για μας ολόκληρος ο Ιδεολογισμός «Γενική μόρφωση» και «έπιστημονικό πνεύμα» δεν είναι τίποτα άλλο, παρά μία ανάγκη της άρχουσας κοινωνίας, για να μπορέσει μ' αυτά να διατηρηθεί.

Θα έχρημαζόταν μεγάλη έρευνα για να αποκαλύψουμε την αληθινή βάση της γενικής μόρφωσης. Είναι μεγάλη ψευτιά, όταν η παλιά κοινωνία, που σήμερα φορεί το κόστούμι του γιατρού, αδύριο το κόστούμι του ιστορικού, έπειτα του φυσικού, έπειτα το: θεολόγου, θέλη να έχει καθημερινό κόστούμι τη γενική μόρφωση.

Μια πλατιά έρευνα θα μας έδειχνε ότι παντού το περιεχόμενο της συνείδησης μιάνης κοινωνίας, όπως έχει αποκρυσταλλωθεί στο Κράτος και την Έκκλησία, την Ηθική, την τέχνη και την έπιστήμη, είναι το εξαγόμενο ώρισμένων οικονομικών γεγονότων. Τα διάφορα αυτά περιεχόμενα της συνείδησης δημιουργήθηκαν ως τώρα χωρίς την γνωριμία της σχέσης τους, σχεδόν μηχανικά. "Όταν η άνθρωπότητα έμαθε τη σχέση αυτή από τον Κάρλ Μάρξ, είχε κιάλας αρχίσει η κίνηση προς νέες αντιλήψεις: Βρισκόμαστε σ' ένα μεταβατικό στάδιο (που ες έξέρει πόσο θα διαστάξει), όπου η κατανόηση της εξέλιξης θα μας διδάξει ότι είμαστε σε θέση να επηρεάσουμε και να επιταχύνουμε την ίδια την εξέλιξη, όπου αρχίζουμε να θέλουμε κείνο που όφειλομε. "Ο ποσοτικός—μηχανικός νόμος του οικονομικού καθορισμού των πραγμάτων μεταβάλλεται, μαζί με την μετάβαση στην προσωπαρχική εποχή, σε μία ποιοτική—όργανική αρχή της ελεύθερης νομοτέλειας, του θεληματικού όφελου.

«Έκείνο που αναγνωρίζουμε στην ύλιστική αντίληψη της 'Ιστορίας», λέει ο Πάουλ Νάτορπ, κείναι τούτο: Με την ολο και μεγαλύτερη τεχνική κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στην άψυχη φύση, δημιουργούνται και νέες κινητήριες δυνάμεις για νέες κοινωνικές διαμορφώσεις. "Όχι μόνο αδύναται η τεχνική επιτυχία κάθε ομαδικής εργασίας, αλλά και δυναμώνει η συνείδηση των ανθρώπων πως σκοπός της εργασίας δεν είναι η ικανοποίηση της στιγμής, παρά η δημιουργία κοινωνικής ζωής. Σιγά-σιγά γίνεται νοητό ότι όλα εξαρτώνται από την αντίληψη

πού έχουμε για τον άνθρωπο. "Ετσι δημιουργείται ή απαίτηση της διοργάνωσης της κοινωνικής δράσης, με βάση σταθερές επιστημονικές αρχές, με τον σκοπό της επιδίωξης μίανης λογικής και ανώτερης ζωής του ανθρώπου στη γη. Για τὸ σκοπὸ ὅμως αὐτὸ πρέπει νὰ συνεργαστοῦν καὶ οἱ τρεῖς βασικὲς μορφές της κοινωνικής δράσης ή οικονομική, ή κυβερνητική καὶ ή μορφωτική». (1)

Σύμφωνα μ' αὐτὰ πρέπει, στὸ μέλλον, ὀλόκληρη ή ἐπιστήμη νὰ βρίσκεται στὴν ἐξουπρέτηση της κοινωνικής ἐργασίας. Θὰ παύση νὰ εἶναι ὄργανο καὶ ἀντικείμενο πολυτελείας τοῦ ἀνώτερου στρώματος τοῦ λαοῦ. Θὰ παύση νὰ λιβανίζη τὴν καλιὰ κοινωνία. Θὰ γίνη ἀγαθὸ ὀλόκληρου τοῦ λαοῦ. Θὰ γίνη πρόβλημα γιὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς της κοινότητας τοῦ λαοῦ. Τὸ χάρισμα, πού παρατηροῦμε σήμερα σὲ μερικοὺς μεγάλους ἐπιστήμονες, δὲ θὰ ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τίς ἐπιθυμίες της ἀρχουσας τάξης. Καὶ ὁ ἐπιστήμονας δὲν θὰ διώκεται καὶ δὲ θὰ καταστρέφεται ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ τάξη. "Η μελλοντικὴ κοινωνία θὰ δώση ἐλευθερία στὴν ἐπιστήμη. Θὰ δώση εὐκαιρία δράσης σὲ κάθε δημιουργό. Γιατί κάθε δημιουργία, κάθε γνώση θὰ σημαίνη ὑψωση της ὀλότητας τοῦ λαοῦ, της ζωής του, της παραγωγής του, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του.

Μᾶς κατηγοροῦν ἑμᾶς τοὺς σχολικοὺς μεταρρυθμιστὰς ὅτι ἐπιμένουμε παραπολύ στὸν καλλιτεχνικὸ ἄνθρωπο, ὅτι θέλομε ἀπὸ κάθε παιδί νὰ κάμωμε καὶ ἕνα καλλιτέχνη. "Ο πυρήνας της κατηγορίας αὐτῆς δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀδέξια διατύπωση τῶν ἀπαιτήσεων μας ἀπὸ μέρος τοῦ εἰσηγητῆ της "Ἐνωσῆς μας στὸ μεγάλο Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριο. "Η διατύπωση ἦταν: «"Οποῖος συνειθίση ἀπὸ μικρὸς νὰ ζῆ τὰ πράματα, θὰ γίνη καλλιτέχνης καὶ καλλιτέχνης θὰ γίνη ὁ καθένας πού ζῆ τὰ πράματα» (1). Σ' αὐτὰ ἀντίταξε ή ἀντίδραση: «Στηρίζετε πολὺ

(1). Ἐπίγραμμα Πρακτικὰ τοῦ Ἐκπ. Συνεδρίου. Σελ. 105. στὴ θέληση τοῦ καλλιτέχνη. "Απ' αὐτὸν ἐγάζετε τὰ ἰδανικά σας. Καὶ μὲ τὸ δίκιο σας. Γιατί τὸ σχολεῖο φέρθηκε ὡς τώρα καὶ φέρνεται ἀκόμα βάνουσα πρὸς τὴ τέχνη. "Ὅσοσο εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐγάλωμε τὰ ἰδανικά αὐτὰ ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη».

Δικαιολογημένη θὰ ἦταν ή κατηγορία αὐτὴ ἂν ἑμεῖς ἐπιδιώκαμε τὴν καλλιέργεια της τέχνης ἐκείνης πού εἶναι χωρισμένη ἀπὸ τὴ ζωὴ της ὑποκειμενικής καὶ ἀθθαίρετης. Στὸ βάθος ὅμως ὁ καλλιτέχνης εἶναι ὁ καθαρὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθινὸς ἄν-

(1) Paul Natorp: «Sozialpädagogik». Ἐκδ. 4η, σελ. 184.

θρωπος και αὐτὸν ἐπιδιώκομε. Τὸν ἄνθρωπο, ποῦ δίνει μορφὴ ἄσχετα ποῦ, στὰ χρώματα, στοὺς τόνους, στὶς λέξεις, στὸ μάρμαρο, στὸ ἀτσάλι. Μὰ ἀκόμα και στὶς κινήσεις του, στὴ συναναστροφή του με τοὺς ἀνθρώπους, στὶς σκέψεις του, στὰ συναισθήματά του. Συγῆθως περιορίζουν τὴν ἔννοια τοῦ καλλιτέχνη στὰ πρῶτα. Πολὺ ἀδικῶ. Ὁ ἄνθρωπος ποῦ εἶναι σὲ θέση νὰ δώσῃ στὰ μέλη του ἕναν ἐσωτερικὸ ρυθμὸ στηριγμένον στὴ ρυθμικὴ λειτουργία τῆς ἀναπνοῆς. Ὁ ἄνθρωπος, ποῦ κανονίζει τὶς σχέσεις του και τὴν ἀπόστασίν του ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ὅπως λέει ὁ Καρπέντερ, «κατέχει στὶς σχέσεις του με τοὺς συνανθρώπους του τὸν πλανητικὸ νόμον». Ὁ ἄνθρωπος, ποῦ μπορεῖ και ἐκφράζει τὶς βαθύτερες του σκέψεις—ἔστω και με τὸν δικὸ του τρόπο. Ὁ ἄνθρωπος, ποῦ μπορεῖ νὰ διαμορφώσῃ τὰ συναισθήματά του, ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸς εἶναι καλλιτέχνης. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι ἀληθινὸς ἄνθρωπος. Ὡς τώρα περιορίσαμε τὴν ἔννοια τοῦ καλλιτέχνη στὴν ἰκανότητά του νὰ ἀντικειμενικοποιῇ τὰ συναισθήματά του γιὰ τὸν κόσμον, γιὰτὶ τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι ὑπερπροσωπικά, αἰσθητὰ και μεταβιβάζονται. Τώρα ἀρχίζομε νὰ ἀναγνωρίζωμα και τὶς ὑποκειμενικὲς μορφὲς τῆς τέχνης και νὰ καταλαβαίνωμε ὅτι ἕνας χορευτὴς, ἕνας τραγουδιστὴς, ἕνας ἡθοποιὸς, ἕνας παιδαγωγὸς, ἕνας ἔρωμένος, μιὰ ἔρωμένη—ὅτι ὅλοι αὐτοὶ εἶναι καλλιτέχνες. Καὶ ὅποιος ξέρει τὸ μικρὸ παιδί, ξέρει ὅτι κάθε παιδί εἶναι καλλιτέχνης.

Ἡ ἀνθρωπότητα χαίρεται πάντα γιὰ κείνους ποῦ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξωτερικεύουν τὸ βάθος τῆς ψυχῆς τους, και θὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ δώσουν ὅ,τι μποροῦν στὴν ὀλότητα. Τὴν ἰκανότητα ὅμως αὐτὴ τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῶν, τότε μόνο θὰ μπορέσῃ νὰ τὴν προαγάγῃ, ὅσο περισσότερο τὴ βοηθήσῃ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴ σημερινὴ τέχνη τῶν εἰδῶν πολυτελείας, ὅσο περισσότερο ἐξαφανίζεται τὸ σημερινὸ χωρίσμα ἀνάμεσα στὴν ἀληθινὴ τέχνη και τὸν ἀστικὸ πλῆθυσμό, ὅσο περισσότερο ἐπιβάλλεται ὁ ἀνθρωπισμὸς τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας. Ἐφόσον ὁ καπιταλισμὸς σκοπώνει σὲ ἀμέτρητα ὄντα, ποῦ λέγονται ἀνθρωποὶ, κάθε ἐκδήλωσῃ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, δηλαδὴ τὴ δημιουργικὴ τους δύναμη με μιὰ ἄλογη διαρρύθμιση τῆς ἐργασίας και τὰ χώνει ὅλο και περισσότερο στὴ δυστυχία, τόσο περισσότερο θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἰσχύῃ ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ καλλιτέχνες και μὴ—καλλιτέχνες (δηλαδὴ πιεσμένους, ἀνάπηρους ἀνθρώπους).

Και ἐδῶ πάλι παρουσιάζεται ἡ πάλῃ ἀνάμεσα σὲ δύο διαφορετικὲς κοινωνίες. Ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀψυχὴ λειτουργία τῆς μίμησης στὸ σχολεῖο και τὴ ζωὴ τῆς παλιᾶς κοινωνίας, ζητοῦμε, με τὸ πνεῦμα τῆς νέας κοινωνίας τὴ δημιουργικὴ, δια-

μορφωτική εργασία στο σχολείο και τη ζωή.

Ἡ δημιουργική αὐτὴ εργασία πηγάζει ἀναγκαστὰ ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς. Παντοῦ σήμερον γίνεται αἰσθητὸ ὅτι, κάτι ἔχει σπάσει μέσα μας. Ὅτι ὁ μηχανικὸς οὐθμὸς τῆς καθημερινῆς ζωῆς κατὰστρεψε μέσα μας τὸν ὀργανικὸ τῆς ζωῆς μας. Πολλοὶ σήμερον ἀφήρουν τὴν κραυγὴ ὅτι πρέπει νὰ ἐπιστρέψωμε πίσω στὴν παιδαγωγικὴ διαμόρφωση τῆς ζωῆς, δπου μέσα ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἄνθρωπο τῆς μηχανῆς, θὰ βρεθῆ ὁ δρόμος πρὸς τὸν ἀνθρωπισμὸ, πρὸς τὴ δημιουργικὴ, παιδαγωγικὴ εργασία, πρὸς τὸ σῶμα μας καὶ τὴν ἁρμονικὴν του κίνηση.

Τὸ τάκτ καὶ ὁ ρυθμὸς ἀνακατεῦονται καὶ προάγονται ἀμοιβαίᾳ, ὅπως μποροῦμε νὰ τὸ παρατηρήσωμε στὴ ζωὴ τῆς μεγαλούπολης, στὴν πορεία ἑνὸς στρατεύματος. Ὁ Μάξ Τέπ βρῆκε τὸ μεγάλο μυστικὸ, ὅταν γράφη: «Ἡ ζωὴ μας διαμορφώνεται μὲ τὴν τάση δυὸ ἀρχῶν (τοῦ ἔνστικτου καὶ τοῦ πνεύματος). Ἡ πρώτη τάση βόσκειται μέσα σὲ κάθε χωριστὸ ἄνθρωπο, ἡ ἄλλη, ἡ μεγαλύτερη βρῆκεται στὴ σχέση τοῦ ἀντρα πρὸς τὴ γυναῖκα καὶ ἡ δευτέρη ἐπενεργεῖ στὴν πρώτη ζωηρεῶν-τάς τη...» (1)

Καὶ ἔτσι ἐρχόμαστε πάλι στὴ βασικὴ ἀλήθεια, ὅτι ἡ ἀναγέννηση τοῦ ρυθμοῦ τῆς ζωῆς μας, ἡ δημιουργικὴ μορφωτικὴ δύναμή μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ μιὰ νέα ἀγάπη πρὸς τὸ σῶμα μας, ἀπὸ μιὰ νέα δύναμη τῆς σωματικῆς μας ἐκδήλωσης. Ἡ παλιὰ κοινωνία βάζει ὅλα τὰ δυνατὰ τῆς γιὰ νὰ βάλῃ στὴ θέση τοῦ ρυθμοῦ τὸ τάκτ, στὴ θέση τοῦ ὅλου σώματος τὴν ἀνάπτυξη τῶν μυῶν, στὴ θέση τῆς ἐκφραστικῆς κίνησης τῆ μηχανικῆ, προδιαγραμμένη, μονοκόμματη κίνηση τοῦ μῦθου, τοῦ ἀθλητῆ τοῦ νεοσύλλεκτου.

Πίσω ἀπὸ κάθε ἀθλητικὴ καὶ γυμναστικὴ κίνηση σήμερον βρῆκεται ἡ ἰδέα τῆς «πειθαρχίας» τοῦ λαοῦ, ἀντὶ τῆς ὀργανικῆς καλλιέργειας τοῦ σώματος. «Ἄς σκεφτοῦμε μόνον τίς ἐξετάσεις τῆς γυμναστικῆς, ποὺ τώρα τελευτᾶ μπηκὴν στὸ σχολεῖο, κοντὰ στὸ πλῆθος τῶν ἄλλων ἐξετάσεων, γιὰ νὰ ἐννοήσωμε ὅσα λέμε παραπάνω». Ἐτσι λέει ὁ Φράντς Χίλκερ στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου του «Καλλιτεχνικὴ ἄσκηση τοῦ σώματος» καὶ συνεχίζει: «Τί βλέπομε στίς ἐξετάσεις αὐτές; Αὐτόματες κινήσεις σύμφωνα μὲ παράγγελμα ἢ μουσικὴ (στὴν τελευτᾶ περιπτώση τίς λένε «ρυθμικὴ γυμναστικὴ»), νευρικὲς κινήσεις στὰ μονόζυγα καὶ δίζυγα, ἰδρωμένα πρόσωπα κατα-

1. «Der Leib». Πρώτη χρονιά, φύλλο 1, σελ. 13.

κόκκινα από το αίμα, που μαζεύστηκε στο κεφάλι, ή κίτρινα από το φόβο και μόνο σπάνια βλέπομε μια ώραία και ρυθμική κίνηση». Ο Χίλκερ χαρακτηρίζει τη γυμναστική σάν αστοχο μέσο για την πειθαρχία του λαού. Και ακόμα πιο άρτυτική γίνεται ή μέθοδος αυτή της πειθαρχίας όταν σκεφτοῦμε τὰ κορίτσια, που οι σουφραζέτες των δικαιωμάτων της γυναίκας που ξέν είναι τίποτα άλλο παρά μαίμουδες των αντρών, καταστρέφουν το σώμα των κοριτσιών με κηδήματα και άλλα άκατάλληλα γυμνάσματα.

Ο μεγαλύτερος θρίαμβος της μηχανοποίησης του σώματος (και συνεπώς και της έχθρικής στάσης του πολιτισμού μας προς την άληθινή τέχνη) έρχεται από τὰ σπόρ με τις διάφορες έπιδόσεις τους. «Έδώ, ή σκέψη της έπιτυχίας του ρεκόρ είναι ο μεγαλύτερος έχθρος της υγιεινής ανάπτυξης του σώματος». Ας σκεφτοῦμε μόνο τους άμέτρητους φθισικούς άθλητάς της κωπηλασίας, του κολυμπιού κλπ. Και μήπως τὰ σπόρ αυτά δίδουν στους άθλητάς τίποτα από άθλητισμό; Μήπως τους έκαμαν νά αφήσουν τον καπνό ή το αλκοόλ; Μήπως γιατρεύτηκαν από τὰ άφροδίσια πάθη τους;

Και ή εργατική τάξη; Αυτή είναι ο πιστός μιμητής της γυμναστικής και άθλητικής κίνησης της άστικής τάξης και νομίζει πως κερδίζει νίκες για το προλεταριάτο όταν ξεπεράση τὰ ρεκόρ των άστικών γυμναστικών σωματείων. Η προσπάθεια όμως αυτή πρέπει χωρίς άλλο νά μείνη κατά μέρος.

Οι εργάτες πρέπει νά δίνουν δλη τή δύναμή τους για νά πετύχουν κείνο που ζητά ο Φράντς Χίλκερ: «Τήν άπελευθέρωση του εργατικού λαού από την καταστρεφτική πίεση της μηχανής. Όχι σάμπως νά έπρόκειτο νά καταστρέψωμε τή μηχανή και νά γυρίσωμε πίσω στα έργαλετα του χεριού. Αυτό θα άποτελοῦσε ρωμαντισμό, ξένο προς τή ζωή και αδύνατο με τις σημερινές άπαιτήσεις της ζωής. Έδώ πρόκειται: νά προσαρμόσωμε τήν εργασία της μηχανής στη ρυθμική κίνηση της ζωής μας. Πρόκειται, από δοῦλοι που είμαστε της μηχανής νά γίνωμε κύριοι της μηχανής. Έδώ παρουσιάζεται τεράστια εργασία για το γυμναστή: Νά υποτάξη τήν αδιάκοπη κίνηση της μηχανής στο ρυθμό της κίνησης και της άνάπαυσης της ανθρώπινης ζωής. Αυτό δέδχια δέν είναι τόσο εύκολο όσο γίνεται με τὰ έργαλετα του χεριού. Πρέπει όμως νά πετύχωμε τή λύση του προβλήματος αυτού, είτε με τήν έγκατάσταση θεραπευτικής γυμναστικής είτε με τήν ίδρυση γυμναστηρίων και γηπέδων στις διομηχανικές πόλεις.

Τή δροσερότητα όμως του σώματος, θα τήν πετύχωμε μόνο

δταν δὲ δάλωμε χέρι στὴ φυσικὴ σωματικὴ ἔκφραση τοῦ παιδιοῦ. Ἡ λεγομένη σήμερα σωματικὴ ἀγωγή εἶναι μιὰ μάσκα, ἓνα πρόσχημα, ποῦ ὁ Μάξ Τέπ χαρακτηρίζει μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια :

«Γι αὐτὸ καὶ τὸ παιχνίδι τοῦ τένις τῆς φουσκωμένης κόρης τῆς καλῆς κοινωνίας ἔχει τὸν ἴδιο χαρακτήρα μὲ τὴ μόρφωσή της. Ὁ τοκογλύφος δὲ θὰ γίνῃ οὔτε καλύτερος οὔτε χειρότερος δταν μάθῃ νὰ παίξῃ ποδόσφαιρα. Οὔτε ὁ διανοούμενος τοῦ καιροῦ μας θὰ γίνῃ καλύτερος ἀμα μάθῃ νὰ παίξῃ στὸ γήπεδο. Ὅποιος ἔχει μάτια γιὰ νὰ βλέπῃ, θὰ ἀναγνωρίσῃ ἀμέσως, ἀπὸ τίς γυμναστικὲς τῆς κινήσεις, ἢ τὸ παιχνίδι τοῦ τένις, τὴν κόρη τῆς ἀστικῆς τάξης, ἀναγνωρίζει τὸν τοκογλύφο καὶ δταν γυμνάζεται. Ἡ ποὺς ἀγνοεῖ τὴν βαρβαρότητα ποῦ παρουσιάζεται στὰ παδοσφαιρικὰ σωματεῖα καὶ στὰ γήπεδα, βαρβαρότητα ποῦ μᾶς ἐνθυμίζουν τοὺς μονομάχους τῆς Ρώμης ;

Ἀδξηση τοῦ σώματος σημαίνει τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξή του. Αὐτὸς εἶναι ὁ σωματικὸς νόμος τοῦ μικροῦ παιδιοῦ. Σταθερότητα τῶν αἰσθήσεων πρῶτα, ποικιλότητα δοκιμασμένη, καὶ ὕστερα εἶναι δυνατὴ ἢ τέχνη.

Καὶ σήμερα στὸ σχολεῖο ὑπάρχουν «καλλιτεχνικὰ μαθήματα»: Ἡ Ἰχνογραφία, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τίς τεχνικὲς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἐποχῆς. Ἡ Ὄδική, γιατί, ὅπως ἔγραφε καὶ ὁ Ζάλδερκ στὰ 1901. «Οἱ Ἐκκλησιαίτες χρειάζονταν φάλτες», Ἔχομε ἀκόμα τίς γραφτεὲς ἐκθέσεις καὶ τὸ ποίημα—δηλαδὴ τὴν ἀσκηση στὸ νὰ φλυαροῦν οἱ μαθηταὶ καὶ νὰ λένε κείνο ποῦ δὲν σκέφτουνται. Ποιοὺς ὅμως ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐκθεσης ;

«Ἡ ἐκθεση εἶναι ἐλεύθερη, δημιουργικὴ ἐργασία ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ἡ ἐργασία αὐτὴ δυναμώνει τὸ χαρακτήρα καὶ ὁ ὄριμος καρπὸς τῆς εἶναι ἡ δικαιοσύνη».

Τ'ν σκοπὸν αὐτὸν ἔβαλε ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου ἀπὸ τὰ 1915 στὸ «Περιοδικὸ γιὰ τὸ μάθημα τῶν Γερμανικῶν» καὶ ζητοῦσε, προπάντων στὰ χρόνια τῆς ἡδῆς τὴν δημιουργικὴν ἐργασία.

Δημιουργικὴ ἐργασία ὅμως εἶναι δυνατὴ δταν ἀλλάξῃ ἢ ἀποψη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξετάζομε τὰ πράγματα. Μόνον δταν ψυχολογικὰ τεθῇ νέα ἀποψη τῶν πραγμάτων, μόνον τότε δημιουργοῦν τὰ παιδιά, μόνον τότε μιλοῦν μὲ δικά τους λόγια καὶ ὄχι μὲ τὰ λόγια τοῦ ποιητῆ. Ἀλλαγὴ τῆς ἀποψῆς σημαίνει ἀκόμα νὰ μεταφερώμαστε στὸ ἐπάγγελμα καὶ στὶς συνθήκες τῆς ζωῆς ξένων ἀνθρώπων. Ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ προσέχωμε νὰ ἀποφεύγωμε τὴν ψεύτικη μίμηση. Ἔτσι π. χ. στὸ «Ἀδελφὴ Μέχτ.

χιλντ» διαβάζομε για ένα κορίτσι: «... Πολλές φορές παρουσίαζε τέτια πράγματα, που ήταν μόνο ένα παραπέτασμα, για να μην τή βλέπουν πίσω απ' αυτό...». Πρέπει να προσέχωμε να μην απομονώνωμε τὰ παιδιὰ πίσω από τὸ παραπέτασμα αὐτὸ τοῦ ψεύδους.

Καὶ ἡ κρίση εἶναι δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ νοῦ. Γι' αὐτὸ πρέπει τὰ παιδιὰ νὰ ἀσκούνται στὴν κριτικὴ. Κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας, κριτικὴ τῆς ζωῆς γύρω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, γύρω ἀπὸ τὸν καθένα. Κριτικὴ τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων καὶ ἐθίμων. Κριτικὴ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ σχολεῖου.

Ἡ κριτικὴ αὐτὴ στὴ παλιὰ κοινωνία, μὲ τὸ γραφειοκρατικὸ τῆς πνεῦμα καὶ τὴν προδιαγραμμένη γλῶσσα καὶ σκέψη τῶν παιδιῶν, ἦταν ἀδύνατη.

Ἡ μελλοντικὴ κοινωνία, ἀντίθετα πρὸς τὴν παλιὰ, θὰ καλλιεργήσει στὸ σχολεῖο τὸ ζωντανὸ προφορικὸ λόγος τῶν παιδιῶν. Θὰ καλλιεργήσει τὴν τέχνη τῆς θετικῆς, ζουμερῆς, ἀλλὰ καὶ ὠραίας ἐμιλίας.

Παραπέμπομεν στὶς ὁδηγίες τοῦ προγράμματος γιὰ τὸ «μάθημα τῶν Γερμανικῶν» τοῦ Έρνστ Χίρλ στὸ θαυμάσιο βιβλίο του «Δάσκαλος καὶ Κοινωνία». Ἐκεῖ γράφει: «Ἡ διδασκαλία τῶν Γερμανικῶν εἶναι, ὅπως λέει καὶ τὸ ὄνομα, στενὰ ἐνωμένη μὲ τὴ μητρικὴ γλῶσσα. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ εἶναι ἐνωμένη μὲ τὸν ἐθνικισμό.

Γιὰ τὸ μάθημα τῶν ἐκθέσεων λέει:

«Γραφτὲς περιγραφῆς θὰ γίνωνται ὅταν μέσα στὴν ὁμαδικὴ ζωὴ, δοθῇ μιὰ φυσικὴ ἀφορμὴ στὰ παιδιὰ νὰ ἐκφραστοῦν γραφτὰ, νὰ σημειώσουν πράματα. Ἡ ἀπλὴ ἀφηρημένη ἀσκηση, στὸ ὕψος εἶναι ἀνόητη. Γιατί, τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ λείπη ἡ ἐξωτερικὴ, πραγματικὴ ἀφορμὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ παιδιοῦ νὰ ἐκφραστῇ, δὲν γίνεται ἀσκηση στὴν ἐκφραστικὴ ἐκάνοτητα τοῦ μαθητῆ, παρὰ γίνεται ἀσκηση στὴ φλυαρία καὶ τὴν κατασκευὴ λέξεων, χωρὶς περιεχόμενο. «Ἐνα καθήκον τοῦ δασκάλου εἶναι νὰ ἀσκῇ τοὺς μαθητὰς, νὰ παρακολουθοῦν τὸ σχηματισμὸ τῶν λέξεων, ἀνάλογα μὲ τὰ νέα πράματα, ποὺ παρουσιάζονται καὶ τίς σχέσεις τους μεταξὺ τους».

Νομίζομε ὅτι τὴ φυσικώτερη ἀφορμὴ στὸ νὰ ἐκφράζωνται οἱ μαθηταὶ θὰ τὴν δώσουν στὸ σχολεῖο τοῦ μέλλοντος, οἱ ἐκθέσεις, ποὺ πρέπει νὰ κάνουν γιὰ τίς διάφορες ἐργασίες τους, καθὼς καὶ οἱ συζητήσεις τῆς Κοινότητος. Ἐπίσης μιὰ ἐφημερίδα, ἢ ἓνα περιοδικὸ τοῦ σχολεῖου, θὰ ἔδινε εὐκαιρία στοὺς μαθητὰς νὰ ἀσκούνται στὴν ἐκφραση.

Ἡ καλλιέργεια τῆς γλώσσας εἶναι τὸ κυριώτερο σημεῖο,

πού χωρίζει την παλιά κοινωνία από τη νέα. Στο σχολείο της παλιάς κοινωνίας έχουμε τη μίμηση, στο σχολείο της νέας κοινωνίας έχουμε τη δημιουργική εργασία.

“Όσο περνά ο καιρός, βλέπουμε να ξαπλώνεται με νέα ελεύθερη διαρρύθμιση των «τεχνικών μαθημάτων». Πριν ακόμα δημιουργηθῆ τὸ νέο αίσθημα τῆς ἡχητικῆς τῶν λέξεων, προηγήθηκε ἡ ἀνανέωση τοῦ μαθήματος τῆς Ἰχνογραφίας, πού σὲ δικάστημα μιᾶς γενεᾶς, ἐσημείωσε δλόκληρη ἐπανάσταση, καὶ πού θὰ μπορούσε ἴσως νὰ τεθῆ ἀρχὴ γιὰ μιὰ νέα δημιουργικὴ ἀγωγή.

“Όταν π. χ. βλέπη κανεὶς πῶς ὁ Ἑρβιν Χέκμαν ζῆ με τοὺς μαθητὰς του στὸ παιδαγωγεῖο Ἰλζεμπουργκ καὶ πῶς ἀναπτύσσει καὶ προάγει τὴ δημιουργικὴ τους δύναμη, καὶ όταν βλέπη πῶς ἄλλοι παιδαγωγοὶ καὶ καλλιτέχνες κάνουν τὸ ἴδιο σὲ ἄλλα σχολεῖα, καταλαβαίνει ὅτι ἀρχίζει νὰ γεννιέται μιὰ μεγάλη ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον, ἐκτός ἀν πάλι ἐπίσημα διατάγματα καὶ ἐγκύκλιοι καταστρέψουν τὴν κίνηση αὐτή.

Στὰ τελευταῖα χρόνια μάλιστα φαίνεται πῶς ἀρχισε νὰ ἀλλάξῃ καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Ὡδικῆς. Ὁ Ἑρρίκος Γιακόμπυ στὸ βιβλίο του «Τέχνη καὶ σχολεῖο» (1) λέει τὰ ἑξῆς γιὰ τὴν οὐσία τῆς διδασκαλίας τῆς Μουσικῆς: «Ἐπειδὴ ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ κατανόησι τῶν μουσικῶν κανόνων καὶ ἐννοιῶν γίνεται με τὴν ἱκανότητα τοῦ μουσικοῦ προσανατολισμοῦ, πού ἔχει κάθε ἄνθρωπος μέσα του, μπορεῖ καὶ ὁ πιὸ ἀκατάρτιστος μουσικά, κείνος δηλαδή πού δὲ μπορεῖ νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ μετρήσῃ τὰ μουσικά στοιχεῖα, νὰ λάβῃ μέρος στὴν ἐργασία καὶ με ἐπιτυχία μάλιστα. Ζῆ κι' αὐτὸς τοὺς μουσικοὺς ἡχούς τόσο ἀμεσα, ὅπως καὶ ὁ «μουσικός». Καὶ ἀν ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴ φωνή, τὰ καταφέρνει, με ὠρισμένες ἀναπνευστικὲς ἀσκήσεις, σιγά-σιγά νὰ τραγουδήσῃ ἢ νὰ σφυρίξῃ τοὺς ἡχούς, πού ἔχει τὴν παράστασή τους μέσα του. Ἐπειδὴ με τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας, ἀναγκάζεται νὰ ἀκούῃ ὄλο καὶ περισσότερους μουσικοὺς ἡχούς, ἀποκτᾷ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀποδῆνῃ μουσικά τεμάχια, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ μυζλοῦ. Με τὴν προθυμία, πού πρέπει νὰ ἔχη, θγαλμένη ἀπὸ ὄλο τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας, στὸ νὰ δεχθῆ νέες μουσικὲς ἐντυπώσεις, δημιουργεῖ τὴν σημαντικώτερη προϋπόθεση κάθε δημιουργικῆς ἐνέργειας στὴ Μουσική: Νὰ κρατήσῃ δηλαδή μακριὰ τὴ σκέψη του τόσο, ὥσπου νὰ πάρῃ μορφή κείνο, πού συναιστανθῆκε».

«Ὡσπου νὰ πάρῃ μορφή κείνο, πού συναιστανθῆκε». Αὐτό.

1. Heinrich Jacoby: «Kunst und Schule», σελ. 54.

λέει, ὁ βασικός νόμος κάθε μόρφωσης στήν έκφραση. Αὐτό εἶναι ἡ σιωπή καί ἡ ἡσυχία, τὸ σιγανό καί λεπτό τῆς νέας ἀγωγῆς στά «τεχνικά μαθήματα», ἐνάντια στό θόρυβο τοῦ παλιοῦ σχολείου, στή φλυαρία του καί στίς φιλόδοξες ἐπιδείξεις του. Ἡ ἐπιδίωξη ἀληθινοῦ ἀνθρωπισμοῦ, σάν τῆς ἀρμονίας ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, στό νέο σχολεῖο, θά σεβαστῆ τήν δημιουργική δύναμη τῶν παιδιῶν στά πρώτα χρόνια. Θά τὰ βοηθήσῃ νά ἐξωτερικεύσουν τὰ συναισθήματά τους καί τοὺς ἐσωτερικοὺς κλονισμοὺς τους, εἴτε μὲ τὸ χορὸ, εἴτε μὲ τὸν πηλό, εἴτε σὲ μορφές, εἴτε σὲ χρώματα, εἴτε μὲ ὅποιονδήποτε ἄλλο τρόπο. Μὲ τὸ τρόπον αὐτὸν ἐξευγενίζονται τὰ ἐνστικτα καί δὲν καταπιέζονται γιὰ νά ἐκδικηθοῦν κατόπι μὲ ἐσωτερικὲς καταστροφές. Ἐδῶ πρέπει νά συνδυάζονται καί παιχνίδια κινήσεων διαφόρων εἰδῶν πολλὰ παιχνίδια εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ὑπολείμματα σκηνοῦν ἀπὸ τῆ ζωῆ τῆς ἀρπαγῆς καί τῆς πάλης τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων. Ὅταν λοιπὸν τὰ παιδιά ἀφοσιώνονται σὲ τέτια παιχνίδια, διατρέχουν εὐκολώτερα τὸ ἀντίστοιχο βιογενετικὸ στάδιο τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐτσι π. χ. πρέπει νά ἐφαρμόζεται καί τὸ παιχνίδι τῶν στρατιωτῶν, ποὺ πρέπει νά μεταφερθῆ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα στό ἐλεύθερο κράτος τῆς παιδικῆς χαρᾶς. Ἐδῶ δὲ συμεριζόμεστε τὸ φόβο, ποὺ ἔχουν μερικοὶ εἰρηνιστικοὶ κύκλοι ἀπὸ τὸ παιχνίδι αὐτὸ τῶν στρατιωτῶν, χωρὶς νά θέλωμε νά ποῦμε ὅτι πρέπει νά δυναμώνωμε τὴν πολεμικὴ ὁρμὴ τῶν παιδιῶν μὲ δῶρα, βραβεῖα καί τὰ τέτια.

Πόσο παραγωγικὰ εἶναι τὰ παιδιά ὅταν δὲν πιέζονται ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἢ τὴ θέλα τους! Ἐτσι ἕνα κοριτσάκι, ὄχι ἀκόμα ἕξι χρονῶν, τὴν ἐποχὴ τοῦ πολέμου, ἔκαμε τὸ παρακάτω ποίημα, σάν προσευχὴ, τὴν ἡμέρα τῶν γενεθλίων τῆς μητέρας του:

«Τὸ ρυάκι κυλά . . .

Ἦρθε ἕνας ἀνθρώπος καὶ τοῦπε :

Κύλα, ρυάκι, κύλα,

τρέξε σὸ ἥλιο καὶ καθαρίσου,

πάρε μαζί σου τοῦ ἡλιοῦ τὸ φῶς.

Ἔστερα τρέξε σταὺς ἀνθρώπους,

Νά τους, ὀργάνουν τὸ χωράφι,

τὸ σκάφτουν,

νά κάμη τὸ σιτάρι γιὰ ψωμί,

σὴ δουλειὰ ὁμῶς ἰδρῶνουν.

Ἀρσισιὰ τους, ρυάκι, μὲ τὸ νερό σου,

Κύλα, ρυάκι, κύλα.

Ἔστερα ὁμῶς ἔρχεται τὸ σχολεῖο καὶ καταστρέφει ὅλην τὴν σπαρταριστὴ ὁρσιὰ τῆς ἀντίληψης. Τὰ παιδιά κουράζονται, χά-

νουν τή χαρά τους και κλείνουν και τὸ στόμα τους. "Όλες οἱ ὁρμές τώρα γυρίζουν πρὸς τὰ μέσα και βαθαίνουν τὸ παιδί σὰν ἀνεκπλήρωτοι πόθοι.

Ἀπέναντι σ' αὐτά, τὸ σχολεῖο τῆς νέας κοινωνίας θὰ δώσῃ στὰ παιδιά τὴν ἐλευθερία και τὴν ἀπολύτρωση, και θὰ εἶναι ὁ τόπος τῆς χαρᾶς τῶν παιδιῶν, ποὺ οἱ κινήσεις τους και ἡ ἐκδήλωση τῆς ψυχῆς τους θὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἐσωτερικὴ δύναμη και στὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς τους.

Ὅπως διαφορετικὴ θὰ εἶναι ἡ στάτη τοῦ μελλοντικοῦ σχολείου ἀπέναντι στὴν τέχνη, ἔτσι διαφορετικὴ θὰ εἶναι και ἀπέναντι στὴν ἐπιστήμη. Λέγαμε παραπάνω ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ εἶναι κοινὸ ἀγαθὸ ὄλου τοῦ λαοῦ και σὰν ἐρευνα θὰ εἶναι τὸ ἔργο τῆς ζωῆς τῶν ἐκλεκτῶν τῆς Κοινότητος.

Ἀπέναντι στὴ σημερινὴ κατάσταση, μὲ τὴν ἀτελείωτη ἐπιστημονικὴ εἰδίκευση κατὰ τὸ σύστημα Τάυλορ, ποὺ ἀντιδρᾷ στὸ πνεῦμα τοῦ καθολικοῦ στοχασμοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο τρέφεται κάθε ἐπιστήμη — και στὴν ὁποία κατάσταση, ὁ λαὸς μένει ἀμόρφωτος ἐπίτειδες και ἀποκοιταίνει μὲ τὸν καιρὸ, μὲ τὸ ἀνθρωπιστικὸ πρόσχημα ὅτι μέσα στὴν ἀναμορφωσιά του και τὴν ἐλευθερία του εἶναι τάχα εὐχαριστημένος — ἀπέναντι στὴν κατάσταση αὐτὴ, πρέπει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης νὰ κυριαρχῇ στὴ διδασκαλία ὄλων τῶν σχολείων. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη παιδαγωγικὴ γιὰ τὰ Δημοτικὰ σχολεῖα και ἄλλη γιὰ τὰ Γυμνάσια. Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ ἀποβλέπη ὥστε ὄλα τὰ παιδιά νὰ ἀναζητοῦν τὰ αἷτια και τὰ ἀποτελέσματα τῶν πραγμάτων και νὰ τοὺς ἐλευθερώνη τὴν ὁρμὴ τους πρὸς ἐρευνα, στὸ καθένα ἀνάλογα μὲ τὴ ψυχὸσύστασή του.

Αὐτὴν ὁμως τὴν ὁρμὴ πρὸς ἐρευνα, τὴν ἐρευνα τοῦ βάθους τῶν πραγμάτων, δὲν ἀγαπᾷ καθόλου ἡ παλιὰ κοινωνία και πάντα τὴν κατευθύνει πρὸς τὴν ποσότητα τῆς μάθησης.

"Ἄς πάρουμε τὰ πανεπιστήμια. Ὁ Μάξ Σέλλερ λέει γι' αὐτά: «Τὸ γερμανικὸ πανεπιστήμιο, ὅπως και ὄλα τὰ πανεπιστήμια, ἔχουν τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τὸ μεσαιῶνα. Κατὰ τὴ γνώμη μου μάλιστα εἶναι ἡ μόνη μορφή ἀνωτάτου ἐκπαιδευτηρίου, ποὺ ταιριάζει στὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία. Ὁ μεσαιωνισμὸς τους προπάντων φαίνεται στὴ γενικότητα τῶν προβλημάτων, ποὺ θέτει τὸ πανεπιστήμιο, και ποὺ ἀπ' ὄλα τὰ πανεπιστήμια τὸ γερμανικὸ τὴν κράτησε περισσότερο».

Ἐνῶ, ὅπως ἀπόδειξε ὁ ἄλλοτε ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Μπέκερ, τὰ 95 % τῶν φοιτητῶν ποτὲ δὲ θὰ ἐρευνήσουν στὴ ζωὴ τους, μορφώνονται ὁμως «γιὰ μικροὺ ἐρευνηταῖς» και ἀπόδειξη τούτου εἶναι ὅτι ἡ ἐναίσιμη διδασκαρικὴ διατριβὴ τῶν Γερμανῶν

φοιτητῶν στέλλεται στὰ πανεπιστήμια τοῦ ἑξωτερικοῦ, γιὰ νὰ δείξουν πὼς τάχα πλούτισαν τὴν ἐπιστήμη, ἐνῶ ὁ πλουτισμὸς αὐτὸς πολλές φορές εἶναι ἕνα τόσο μικρὸν πετραδάκι, ποῦ πρέπει κανεὶς νὰ ψάχνη μὲ τὸ τηλεσκόπιο νὰ τὸ βρῇ. Καὶ ἔτσι κατάντησε τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα νὰ εἶναι μόνο ἕνας τίτλος ποῦ τὸν ἀποκτᾷ ὁ φοιτητὴς γιὰ κοινωνικοὺς σκοποὺς, π.χ. γιὰ συνοικέσια κλπ.» "Ὅταν αὐτὰ τὰ λήη ἕνας τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας καὶ Κοινωνιολογίας τῆς φήμης τοῦ Σέλλερ, θὰ πῆ πὼς ἡ παιδαγωγικὴ τῶν Πανεπιστημίων δὲν στέκει καλά. Ἐξακολουθεῖ ὁμοίως δραστικώτερα: «Ἀμέτρητοι μικροὶ σοφοί, χωρὶς κανένα προσανατολισμὸν μέσα στὸν κόσμον, μικροὶ διανοούμενοι, ποῦ ἡ ἀχίλνευτη σοφία τους καὶ στὴν πράξη ἀνεφάρμοστη, μένει σὰν πέτρα στὸ στομάχι τους, ἀφήνουν κάθε χρόνον τὰ πανεπιστήμιά μας. Πλούσιοι σὲ γνώσεις, μὰ φτωχοὶ στὸ νὰ παύουν θέση ἀπέναντι στὰ προβλήματα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐντύπωση, ποῦ κάνει στὸ ἀμερόληπτο μάτι ἡ ἀκαδημαϊκὴ μας νεολαία, ὅταν ἀφήνει τὸ πανεπιστήμιον».

Καὶ ὁποῖος νομίζει πὼς τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Σέλλερ εἶναι σκληρά, ὡς σκεφτῇ τὰ λόγια τοῦ Μπίσμαρκ, ποῦ λέει: «Ἄν σοῦ δώσω ἕνα ἀμάξι γεμάτο ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μυστικοσυμβούλους, τοὺς νομικοὺς, τοὺς θεολόγους καὶ φιλολόγους, θὰ δῆς πὼς ἂν τοὺς σφιξῆς ὄλους, θὰ ἐγάλης μόνο ἕνα ράφτη, ποῦ μὲ τὸ ψαλίδι στὸ χέρι κόβει καὶ συνθέτει ἕνα ἀνόητον βιβλίον».

Ἡ ὡς σκεφτῇ τὰ ἄλλα: «Οἱ ἐξετάσεις θὰ μᾶς χαντακώσουν. Οἱ περισσότεροι ποῦ κάνουν τίς ἐξετάσεις τους, εἶναι τόσο κουρασμένοι, ποῦ εἶναι ἀνίκανοι γιὰ ὁποιαδήποτε πρωτοβουλία, ἀρνητικοὶ καὶ ἀδιάφοροι πρὸς ὅλα γύρω τους. Καὶ τὸ χειρότερον εἶναι πὼς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔχουν μεγάλη ἰδέα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ἐπειδὴ στάθηκαν στὶς ἐξετάσεις τους».

Αὐτὲς τίς ἐξετάσεις ὁμοίως, αὐτὴ τὴ ξιπασιὰ τῆς μόρφωσης, τὴν ξένη πρὸς τὴ ζωὴ, θέλουν νὰ κρατήσουν στὰ πανεπιστήμια μὲ ὅλες τίς τιμὲς τους. Γιὰ τίς ἐξετάσεις αὐτὲς ἀγωνίζεται τώρα ὁ κύριος Μπέλιτς, ἀκολουθῶντας καὶ τίς συμβουλὲς τῶν δικηγόρων.

Ὁ Χάνς Ρίχτερ, ὁ ὑποβολεὸς τοῦ κυρίου Μπέλιτς τοῦ ψιθυρίζει στ' αὐτὸν: «Μορφωμένος κατὰ τὸ Μόμσεν εἶναι μόνο ὁποῖος μπορεῖ νὰ σκέφτεται καὶ νὰ ἐκφράζεται σὲ δύο γλώσσας». Πὼς θὰ μᾶς φαινόταν ὁμοίως, ἂν σύμφωνα μὲ τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τοῦ Ρίχτερ, τὰ γκαρσόνια εἶναι οἱ πρὸ μορφωμένοι ἄνθρωποι;

Ὁ ἴδιος κύριος Ρίχτερ ψιθυρίζει ἀκόμα σχετικὰ μὲ τὰ Ἄνωτερα Λαϊκὰ σχολεῖα: «Τὸ ἀνώτερον λαϊκὸν σχολεῖον δὲ θὰ

είναι και ούτε πρέπει να είναι εύκολο σχολείο. Μόνο ιδιοφυείς μαθηταί με αδιαμφισβήτητη υγεία κλπ. μπορούν μέσα σε ξηχρόνια να αποκτήσουν ισοτιμη μόρφωση με κείνη που αποκτούν οι μαθηταί των σχολείων της Μέσης παιδείας, αν όχι και τις τις ίδιες γνώσεις» (1). Συμπέρασμα: «Γι' αυτό το 'Ανώτερο Λαϊκό σχολείο πρέπει από την αρχή να αποβλέπη σε απολυτήριες εξετάσεις Μέσης παιδείας».

Πού κατέστησε ή σωστή δέδαια σκέψη του 'Ανώτερου Λαϊκού σχολείου στα χέρια των φιλολόγων και του αντιπροσώπου των συμφερόντων τους, του κυρίου Μπέλιτς; "Έχει άδικο ο Oestreich όταν γράφη για το σχολείο αυτό: «'Επειδή τα 'Ανώτερα Λαϊκά σχολεία, σύμφωνα με την υπόδειξη των φιλολόγων, θα έχουν τους δικούς τους συλλόγους διδακτικού προσωπικού, οι δασκάλοι των σχολείων τούτων θα είναι όπως και των άλλων σχολείων Μέσης παιδείας. "Όπως εκεί, έτσι κι' εδώ θα κυριαρχή ή εξωτερική μάθηση, σε μεγαλύτερο μάλιστα βαθμό, γιατί την ύλη που παίρνουν τα σχολεία της Μέσης παιδείας σε έννέα χρόνια, θα την παίρνουν τα 'Ανώτερα Λαϊκά σχολεία σε ξηχρόνια. Και μπορούμε να περιμένουμε ότι, νέοι, που πέρασαν ξηχρόνια σε ένα... υδραυλικό πνευματικό κόσμο και βυτερα πέρασαν τις απολυτήριες εξετάσεις Μέσης παιδείας, ότι οι άνθρωποι αυτοί θα γίνουν ποτέ οι φίλοι, οι άδηγοί του λαού; ή "Η οργανική φύση άπαντα στο δηλητήριο με αντίφάρμακο, στην πλεση αντίτάσει αντίθετη πίεση. "Όποιος βαστάξη ξηχρόνια σε μια τέτια ζωή θα γίνη το πολύ διανοούμενος έκσφενδονιστής άβίδων ή (που είναι και το πιό σίγουρο) θα άποκτήση τη συνείδηση ότι είναι από τους έκλεκτους με την αξία του. Τέτιοι άνθρωποι μπορεί στο μέλλον να είναι «χρήσιμοι» εργάτες, όχι όμως έκανοί αρχιτέκτονες της νέας εποχής».

Και τι φάντασμα δημιουργείται από τις 36 υποχρεωτικές ώρες τη δδομάδα; Το φάντασμα της άνώτερης μόρφωσης που τη μετρούν με το μέτρο των ξένων γλωσσών. "Έτσι του έρχεται καγενός να εφαρμόση στον ίδιο τον κύριο Ρίχτερ και τους φίλους του τα λόγια του Κερσενστάινερ: «'Ο κάτοχος της κατέντας της μόρφωσης με τον τίτλο του διδάκτορα και τις πολιτικές εξετάσεις, με βαθμό άριστα είναι εξαιρετικά επικίνδυνος».

1. Στη Γερμανία, κατά το σύνταγμα της Βαϊμάρης, ιδρύθηκε νέος τύπος σχολείου δημοτικής 'Εκπαίδευσης: το 'Ανώτερο Λαϊκό σχολείο ή «'Επικοδομητικό» σχολείο (Aufbauschule), όπως το λένε οι Γερμανοί. Είναι εξέχρονο και δίνει τα προσόντα κατώτερων δπαλλήλων, δημοσίων ή στρακτόρων κλπ. (Μεταφραστής).